

ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ ΣΤΟ ΟΡΜΟ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ.

Εκτός από τη Σκάλα του Γαλιώτη που παλαιά μπορούσε να πιάσει ιστιοφόρο, τα άλλα μαντράκια ήταν υποτυπώδη.

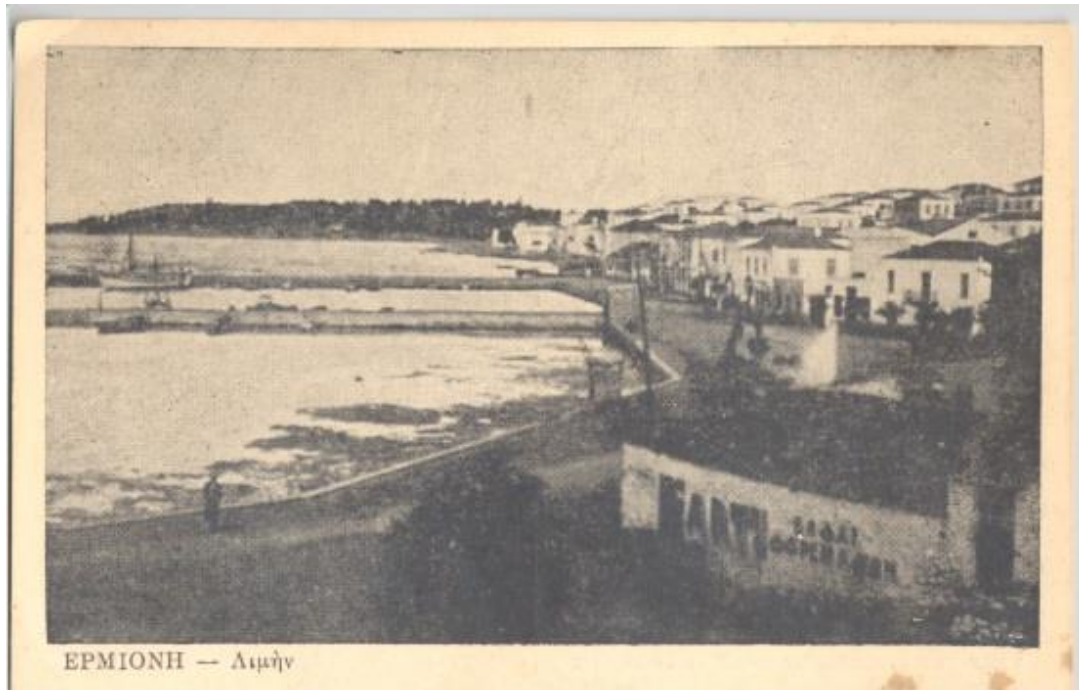
Αρχίζοντας από το Κρόθι:

Στην πηγή όπου έπλεναν τα στρωσίδια υπήρχαν λίγες πέτρες για να πιάνουν βάρκες, να φορτώνουν και ξεφορτώνουν στρωσίδια. Από την αρβανίτικη λέξη κρόθι = μικρή πηγή, πήρε το όνομα και το βουνό, αν και στον Κορινθιακό Κόλπο εκβάλλει χείμαρρος με το αρχαίο όνομα Κρόθης.

Δυτικότερα, στη βοτσαλωτή αμμουδίτσα με το κόκκινο χώμα, δύο μικρά πρόχειρα μαντράκια με λίγες πέτρες. Τα νεότερα χρόνια σπάνια έπιανε εκεί κάποιος ψαράς και για λίγο. Ίσως η χρήση τους ήταν παλιά, για να δένουν οι βάρκες των ιστιοφόρων που ήταν δεμένα αρόδου. Στο υπήνεμο αυτό μέρος άφηναν τα ιστιοφόρα ξαρμάτωτα τον χειμώνα, εκεί τα έγερναν και τα παλάμιζαν.

Προς το γήπεδο του Ερμή, ένα μακρύ μαντράκι με μονές πέτρες που σπάνια χρησιμοποιείτο. Η βάρκα ακόμη και στην άκρη του δεμένη, κόλλαγε με τη φυρασιά στον βούρκο, αφού 20 μέτρα από την ακτή το βάθος δεν ξεπερνούσε το μέτρο.

Ένα μικρό μαντράκι υπήρχε μπροστά από το σπίτι του Λάζαρου Μήτσου, και αυτό με προβλήματα βάθους. Άλλωστε ήταν πολύ ρηχά σ' αυτή την περιοχή, γιατί ο βυθός ήταν γεμάτος αρχαία μπλόκια και μέλη ναών και κτισμάτων. Καμιά βάρκα δεν πλησίαζε. Στην **Εικόνα 51** η παραλία δυτικά του παλιού λιμανιού πριν την εκβάθυνση. Τα χρόνια του Καστρίου έτσι ήταν όλη η παραλία του Λιμανιού.

***Εικόνα 51.** Το Λιμάνι περί το 1950. Αν και έχει κτιστεί προκυμαία, δεν μπορούν να αράξουν ούτε βάρκες. Αυτά που βλέπουμε στη θάλασσα είναι αρχαίοι κίονες και μπλόκια που έχουν πάνω τους ένα στρώμα από φύκια. Πριν φτιαχτούν οι δύο προβλήτες, έτσι ρηχός ήταν ο βυθός μέχρι περίπου το σπίτι του Κιούση (Πανωραίας Μερτύρη), γεμάτος αρχαία.*

Το επόμενο μαντράκι ήταν του Κυπραίου, μπροστά από το σπίτι του (αργότερα Μήτσου Πάλη). Αυτό ήταν ενισχυμένο, γιατί έπιανε εκεί η μπεζίνα που πήγαινε τους εργάτες στα Μεταλλεία Μποδοσάκη, και τα νεότερα χρόνια, μέχρι το 1960 έδενε ο μπαρμπα Μήτσος ο Παλαιός το κόκκινο τρεχαντήρι του με το οποίο έκανε μεταφορές.

Μετά υπήρχε ένα μικρό μαντράκι μπροστά από το σπίτι του Κατσογιώργη (το δυτικό), όπου έπιαναν κυρίως οι βάρκες των ιστιοφόρων της οικογένειας, που έμεναν αρόδου προς το Κρόθι.

Μετά ήταν η Σκάλα του Γαλιώτη που πρέπει να παραμελήθηκε τελείως, όταν φτιάχτηκε η πρώτη προβλήτα. Η σκάλα του Γαλιώτη πρέπει να ήταν μικρός μόλος με πέτρες, τα ίχνη του οποίου διακρίνονται ακόμη στον βυθό.

Από τη Σκάλα του Γαλιώτη βάθαιναν κάπως τα νερά και οι ψαράδες έδεναν τις βάρκες στα βράχια, μέχρι την αρχή του Μπιστιού. Μερικοί τοποθετούσαν και λίγες πέτρες, απλά για να πατάνε καλύτερα.

Από του Βεντουρή ξεκινούσε αμμουδιά, όπου έβγαζαν τις βάρκες τους λίγοι ψαράδες. Και ο «μόλος» του Βεντουρή είχε μπροστά του άμμο. Τον έφτιαξαν για να βγάζουν τραπεζοκαθίσματα, όπως και έναν άλλο παρόμοιο στου Ταρούση, όχι για να πιάνουν βάρκες και καΐκια.

ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ.

Στο Λιμάνι η έκταση από το Καφενείο του Βογανάτση μέχρι τον ανηφορικό δρόμο που ανεβάζει στο Δημοτικό Σχολείο Μπιστιού (Δημαρχείο) είναι αρκετά ομαλή με καλό χώμα και σε βάθος σχεδόν μέχρι τον φοίνικα της «κυρά Λένης» Σπετσιώτη, παλαιότερα «του μπαρμπα Κυριάκου». Φαίνεται ότι η έκταση αυτή ήταν καλλιεργήσιμη γι' αυτό και αναπτύχθηκαν μεγάλες ιδιοκτησίες που τις έλεγαν αργότερα Μάντρες: Η Μάντρα του Δεληγιάννη, η μεγαλύτερη, από πάνω της η Μάντρα του Γιωργάκη Γκάτσου, και μια τρίτη από το σπίτι του Παπαδόπουλου μέχρι την ανηφόρα του Σχολείου, η οποία είχε μέχρι τη δεκαετία του 1950 πολλές μυγδαλιές, φαίνεται ότι ήσαν κάποτε μαντρωμένα χωράφια καλλιεργήσιμα.

Η ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΒΛΗΤΑ (ΠΑΛΙΟ ΛΙΜΑΝΙ).

Το πρώτο σοβαρό λιμενικό έργο στην Ερμιόνη ήταν η παλιά δυτική προβλήτα (**Εικόνα 52**). Στο μεγαλύτερο μέρος της πρέπει να εδράζεται στα βυθισμένα ερείπια της αρχαίας πόλης. Μέχρι τη μέση έχουν χρησιμοποιηθεί κόκκινα λατυποπαγή μπλόκια. Περιηγητής αρχές 19^{ου} αιώνα γράφει ότι κάπου στο λιμάνι υπήρχε ένα ερειπωμένο αρχαίο κτίριο ή πύργος. Το πιθανότερο τα μπλόκια να προέρχονται από αυτό το κτίσμα.

Η προβλήτα είναι έργο του 1890 – 1900 και φτιάχτηκε για να εξυπηρετεί μικρά και μεγάλα ιστιοφόρα, τα οποία έπιαναν προς το άκρο

της, γιατί πιο μέσα ήταν ρηχά. Δυτικά έδεναν βάρκες, γιατί εκεί απάγκιαζε με όλους τους καιρούς.

Ίδιας εποχής έργο είναι και η διάνοιξη του δρόμου προς Κρανίδι, που πλέον έγινε αμαξιτός, δηλαδή μπορούσαν να κινούνται άνετα άμαξες και κάρα. Αυτό το έργο έφερε πλέον τους Κρανιδιώτες και τα φορτία τους από το Πορτοχέλι στο λιμάνι της Ερμιόνης που ήταν πιο κοντά για Πειραιά. Έτσι η Ερμιόνη γίνεται το επίνειο του πολυπληθούς Κρανιδίου.

Η κίνηση λοιπόν άρχισε να μετατοπίζεται στο Λιμάνι.

Ήρθε και η τελετή των Θεοφανείων από τον μόλο των Μητσαίων στη νέα προβλήτα.

Εικόνα 52. Η παλαιότερη φωτογραφία της Ερμιόνης, 1900 – 1910, τραβηγμένη από το καράβι της γραμμής που περιμένει αρόδου στο Κρόθι, τους επιβάτες. Η βάρκα πηγαίνει επιβάτες στο πλοίο. Το Λιμάνι και η άνοδος του οικισμού μέχρι τους Μύλους. Αριστερά, τα σπίτια είναι σχεδόν όλα νεόκτιστα.

Το λιμάνι το δυτικό, το παλιό όπως λέμε, δεν φτιάχτηκε για την ακτοπολις. Δεν μπορούσαν να το προσεγγίσουν τα βαπόρια. Έμεναν αρόδου, προς το Κρόθι, και η επιβίβαση - αποβίβαση γινόταν με βάρκες. Γι' αυτό και πολλές παλιές φωτογραφίες είναι τραβηγμένες από το καράβι που περιμένει, και όχι από το Κρόθι.

Είχαν προβλέψει και σχεδόν στη μέση της προβλήτας υπήρχαν σκαλάκια που διευκόλυναν πολύ τους επιβάτες.

Το επόμενο έργο ήταν η νέα ανατολική προβλήτα, που φτιάχτηκε από τον Λεμπέση για τις εμπορικές του ανάγκες (**Εικόνα 53**). Ο Λεμπέσης είχε φτιάξει στην παραλία και τη μεγάλη αποθήκη (αργότερα Μερτυραίων). Η νέα προβλήτα ήταν αρχικά μικρή και μόνο για ιστιοφόρα. Αργότερα το μήκος της σχεδόν διπλασιάστηκε. Λίγο πάνω από την αποθήκη του Λεμπέση φτιάχτηκε η μεγάλη αποθήκη των Λέκκα και Δρίβα, που εμπορεύονταν λάδια με σκοπό κυρίως τις εξαγωγές στην Αμερική.

Έγιναν εκβαθύνσεις, ιδιαίτερα την περίοδο 1960 – 1970, με αποτέλεσμα όλη η αρχαία πόλη που βρισκόταν δυτικά της παλιάς προβλήτας, να μεταφερθεί ως βυθοκόρημα με τις μαούνες στην άκρη του Κροθιού, όπου κείται σήμερα στον βυθό σε σωρούς. Είχε προηγηθεί παρόμοια εκβάθυνση ανάμεσα στα δύο λιμάνια. Δυστυχώς με πλημμελή έως ανύπαρκτη αρχαιολογική επιτήρηση και εξερεύνηση βυθού. Μικροί, ώρες παρακολουθούσαμε τη μπίγα να σηκώνει μπλόκια και κίονες. Πολλά, λόγω βάρους, ξέφευγαν από τη δαγκάνα της μπίγας και έπεφταν πάλι μεγαλόπρεπα στη θάλασσα. Στον βυθό, στην άκρη του Κροθιού κείται ένα μεγάλο μέρος της Αρχαίας, Ρωμαϊκής και Βυζαντινής Ερμιόνης! Τουλάχιστον 10 στρέμματα αδιατάρακτου αρχαιολογικού υλικού κάτω από τη θάλασσα, τα πήρε η μπίγα. Είναι σήμερα επιτακτική ανάγκη να ερευνηθούν οι σωροί του υλικού αυτού στον βυθό, στην άκρη του Κροθιού και να ανασυρθούν όλα τα μπλόκια και οι κίονες. Εύκολα θα ταυτοποιηθούν από τους αρχαιολόγους, θα συναρμολογηθούν, όπως γίνεται με τα όστρακα ενός αγγείου, και θα έχουμε στην Ερμιόνη έναν αρχαιολογικό θησαυρό.

Εικόνα 53. Η νέα ανατολική προβλήτα στο αρχικό της μήκος για την εξυπηρέτηση ιστιοφόρων.

Αργότερα έπιασαν τα καράβια της ακτοπλοΐας στην άκρη της νέας προβλήτας, πάντα με δυσκολία, γιατί ήταν στενή και γιατί λίγο να ξέφευγε το πλοίο κόλλαγε στα ρηχά.

Με τη νέα προβλήτα άρχισε η κίνηση από τον απάνω μαχαλά να κατεβαίνει στο λιμάνι και έτσι ατόνησε και η κίνηση στα Μαντράκια.

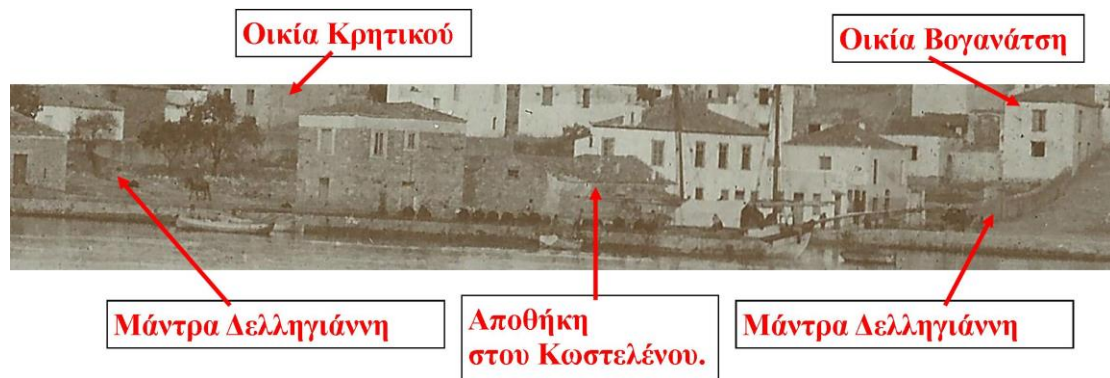
Ο κόσμος τού απάνω μαχαλά βολτάριζε τις Κυριακές στην πλατεία Μπουσουλόντα και έπαιρνε τον δρόμο από την Παναγία έως το καλογερικό πηγάδι. Οι Μαντρακιώτες κατέβαιναν στα Μαντράκια ή ανέβαιναν αρκετοί στη Μπουσουλόντα. Οι βόλτες αυτές, που είχαν και την έννοια του νυφοπάζαρου, εγκαταλείφθηκαν τελείως και επικράτησε την Κυριακή η βόλτα στο Λιμάνι και το Μπίστι από τη βορινή και μόνον πλευρά του και ουσιαστικά μέχρι το πρώτο παγκάκι.

Έτσι άρχισαν να πυκνώνουν τα σπίτια στην παραλία του Λιμανιού και προς το Μπίστι να εγκαθίστανται πολλές ναυτικές οικογένειες.

Συμπέρασμα:

Το Λιμάνι της Ερμιόνης, κατά τα χρόνια ύπαρξης του αμυντικού οικισμού του Καστρίου δεν είχε λειτουργική σύνδεση με τον οικισμό. Η σκάλα του Γαλιώτη ήταν το μοναδικό σημείο που μπορούσαν να πιάσουν ιστιοφόρα και πιθανόν κάποτε εξυπηρετούσε και το Κάστρο του Μπιστιού, αργότερα τους Πύργους του Καστρίου και όχι τον οικισμό του Καστρίου.

Παρακάτω βλέπουμε λεπτομέρειες της **Εικόνας 52**.

Εικόνα 52 α. Η Μάντρα του Δεληγιάννη. Επικράτησε να λέγεται έτσι, αλλά στην ουσία ήταν του Γιώργη Καραγιάννη που τη μισή προς τα δυτικά είχε δώσει ως προίκα στον Δεληγιάννη. Είχε έκταση περί τα 5 στρέμματα (βλέπε **Εικόνα 52 γ.**). Ο περιφερειακός μαντρότοιχος ήταν αρκετά υψηλός. Η φωτογραφία είναι της δεκαετίας 1900 – 1910. Τα κτίσματα της Μάντρας βρίσκονται προς τη θάλασσα και είναι νέα, εκτός από ένα. Αυτό είναι πολύ παλιό και βρίσκεται στη θέση της σημερινής οικίας Κωστελένου (**Εικόνα 52 β.**). Το μισό προς τα δυτικά είναι μάλλον οικία με καμινάδες και το υπόλοιπο προς τα ανατολικά μοιάζει με αποθήκη. Το μισό προς τα δυτικά ήταν και αυτό του Καραγιάννη και δόθηκε προίκα στον Κοσμά Καντρέβα που έκτισε την μετέπειτα οικία Κωστελένου, ενώ το προς τα ανατολικά έγινε χασάπικο του Καραθάνου (Κοταρά). Ίδιας παλαιότητας είναι και ο περιμετρικός μαντρότοιχος. Προφανώς παλιά, πριν την Ανεξαρτησία, ο περιμαντρωμένος χώρος ανήκε σε αυτό το σπίτι. Ίσως ανήκε στους Καραγιανναίους, ίσως το αγόρασαν. Σημασία έχει ότι παλιά ήταν στην ουσία ένα κτήμα. Ας σημειωθεί ότι περί το 1900 – 1910 δεν υπήρχαν μαγαζιά, ταβέρνες κ.λ.π. στο Λιμάνι εκτός από αυτά στις οικίες Δεληγιάννη

και Καραγιάννη. Υπήρχαν μόνο αποθήκες κυρίως για την εξαγωγή βαρελιών λαδιού.

ΟΙΚΙΑ ΠΡΑΧΑΛΙΑ

ΟΙΚΙΑ ΚΩΣΤΕΛΕΝΟΥ

ΟΙΚΙΑ ΔΕΛΛΗΓΙΑΝΝΗ

***Εικόνα 52 β.** Βλέπουμε σε μεγέθυνση το παλιό σπίτι με την αποθήκη στον χώρο που σήμερα υπάρχει η οικία Κωστελένου.*

Εικόνα 52 γ. Στον χάρτη της Google έχουν σημειωθεί 4 μεγάλες παλιές ιδιοκτησίες: 1. Η Μάντρα Καραγιάννη – Δεληγιάννη. 2. Η Μάντρα του Γιωργάκη Ι. Γκάτσου η οποία φαίνεται να είχε μεγαλύτερη έκταση από τη σημερινή ιδιοκτησία των οικιών Γιώργου και Βενετίας Ε. Γκάτσου και Λίτσας Κουτρομπή. Ο μπαρμπα Γιωργάκης είχε ιστιοφόρο και τσουρμάριζε βάρκες για Μπαρμπαριά. Ανατολικά του σπιτιού του υπήρχαν οι οικίες Ιωάννη Γ. Γκάτσου, Αντωνίου, Ψαρούδα (σήμερα Άννας Ψαρούδα – Μπενάκη), Ερμιόνης Μήτσου, που κατάγονταν από τους Γκατσαίους. Μάλιστα ο θείος Διαμαντής Γκάτσος έλεγε ότι το σπίτι που βρισκόταν ανατολικά της οικίας Μπουρνάκη, σήμερα οικόπεδο Μαριάννας Μπουρνάκη – Βαρδινογιάννη, ήταν το πιο παλιό των Γκατσαίων στον κάτω Μαχαλά. Επίσης και νότια από του μπαρμπα Γιωργάκη τα σπίτια τα σημερινά του Γιάννη Γκάτσου, η βίλα Λιλίκα (παλιά Δεδάκη) και Γιάννη Μαρμαρινού είχαν ιδιοκτήτες που κατάγονταν από τους Γκατσαίους. Το διπλανό σπίτι στου Μαρμαρινού, το παππού μου Κωσταντή Ι. Γκάτσου ήταν αγορά του, προφανώς για να είναι κοντά στα αδέρφια του. Αυτό ισχυροποιεί τις ενδείξεις για μεγάλη μάντρα των Γκατσαίων σε αυτή την περιοχή. 3. Η Μάντρα του Ταρούση. Οι Ταρουσαίοι είχαν ιστιοφόρα. Δυτικά αυτής της Μάντρας υπήρχε η ιδιοκτησία Αγγέλου Οικονόμου, λίγο πιο πέρα Ιωάννη Οικονόμου (σπίτι αργότερα της Ερινάκης και του

Παπαδογιαννάκη) και από πάνω ιδιοκτησία Βαγγέλη Οικονόμου. Ακριβώς βόρεια της Μάντρας του Ταρούση, οι συνεχόμενες οικίες Διονύση και Αντώνη Οικονόμου. Πιθανόν αυτή η έκταση να ανήκε παλιά στους Οικονομαίους και να ήταν Μάντρα. 4. Μία μακρόστενη ιδιοκτησία που πρέπει να ήταν παλιά Μάντρα κάποιου Ερμιονίτη και να σχετιζόταν με την παρακάτω αποθήκη της **Εικόνας 52 δ**. Εδώ υπήρχαν πολλές μυγδαλιές.

Εικόνα 52 δ. Αυτό το πολύ παλιό κτίσμα, πιθανόν αποθήκη, βρισκόταν στο χώρο που αργότερα κτίστηκε το Ξενοδοχείο – Ταβέρνα Γανώση. Το κτίσμα δεν βλέπει προς τη θάλασσα, ούτε με παράθυρο. Άρα «δραστηριοποιείται» στη γύρω του γη, η οποία ίσως είναι η Μάντρα 4 της **Εικόνας 52 γ**. Ίσως να υπήρχαν στην περιοχή ακόμη μία ή δύο κάπως μεγάλες Μάντρες. Όλες βρίσκονται στον «λαιμό» της χερσονήσου της Ερμιόνης, και σε καλλιεργήσιμο έδαφος. Ακόμη και στα Μαντράκια το πίσω από τα κτίσματα του Ταρούση οικόπεδο το έσπερνε τη δεκαετία του 1960 ο Δοροβάτας κριθάρι.

Τα παραπάνω είναι ενδείξεις ότι κατά την εποχή του αμυντικού οικισμού του Καστρίου ο χώρος του Λιμανιού ήταν μικρά καλλιεργήσιμα κτήματα με ζωντανά, δεν υπήρχαν σπίτια και αυτό που θα λέγαμε

«λειτουργίες λιμένος» στο μετέπειτα Λιμάνι της Ερμιόνης. Οι Ταρουσαίοι, Καραγιανναίοι, Δελληγιανναίοι, Γκατσαίοι, Οικονομαίοι, ήσαν σόγια που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση του 1821 και μετά την Ανεξαρτησία απέκτησαν σχετική οικονομική δύναμη. Είτε κατείχαν αυτές τις Μάντρες, είτε τις αγόρασαν, είτε τις πήραν ως αποζημίωση για την προσφορά τους στον Αγώνα, γεγονός είναι ότι από τα στριμωγμένα σπίτια τους μέσα στον αμυντικό οικισμό απλώθηκαν και έκτισαν νέα μεγάλα σπίτια προς τη θάλασσα.

Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ GELL ΣΤΗΝ ΕΡΜΙΟΝΗ.

ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ. ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΣΤΡΙ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ.

Ο περιηγητής Gell ερχόμενος από την Τροιζήνα προς Ηλιόκαστρο σχεδίασε το τοπίο προς Ερμιόνη και Σπέτσες γύρω στο 1806 και το εξέδωσε το 1810 (Εικόνα 54).

***Εικόνα 54.** Η περιοχή μας όπως την είδε από τις Αδέρρες ο περιηγητής Gell περί το 1806.*

Διακρίνει το Κάστρο του Θερμησιού και σχεδιάζει μικρές συστάδες δέντρων υποδηλώνοντας καλλιέργειες. Στη στενή λωρίδα γης της αλυκής σχεδιάζει μικροσκοπικά κτίσματα προφανώς καλύβια και χώρους αποθήκευσης αλατιού. Η αποθήκευση γινόταν σε ένα στρογγυλό ή τετράγωνο καθαρό χώρο και από πάνω έστρωναν κεραμίδια για να προφυλάσσουν το αλάτι από τη βροχή (βλέπε παρακάτω λεπτομέρεια του σχεδίου του Gell) (**Εικόνα 55**). Τα αλάτι ήταν έτσι πολύ καθαρό και λευκό. Υπήρχε και τεχνική κατά την οποία σκέπαζαν το σωρό αλατιού με φύλλα και έβαζαν φωτιά. Η φωτιά δημιουργούσε στην επιφάνεια μια κρούστα αλατιού κρυστάλλινη αλλά μαυριδερή που άντεχε στη βροχή. Το αλάτι όμως έβγαινε τελικά υποβαθμισμένο.

Λόγω της ανομβρίας στην περιοχή μας από άνοιξη μέχρι Σεπτέμβριο, η άλμη στα τηγάνια καθίζησης δεν θόλωνε από ρέματα και το αλάτι έβγαινε καθαρό χωρίς προσμείξεις λάσπης. Ήταν το «Αλάτι αλυκών Θερμησίας», «brand name» ιδιαίτερα επί ενετοκρατίας.

***Εικόνα 55.** Λεπτομέρεια της περιοχής Κάστρου Θερμησιού και Αλυκής.*

Λίγο πριν το οροπέδιο Ηλιοκάστρου κατηφορίσει προς Ερμιόνη, σχεδιάζει 3-4 μικρές κάθετες παχιές γραμμούλες, προφανώς για να υποδηλώσει μικρά πυργόσπιτα (**Εικόνα 56**).

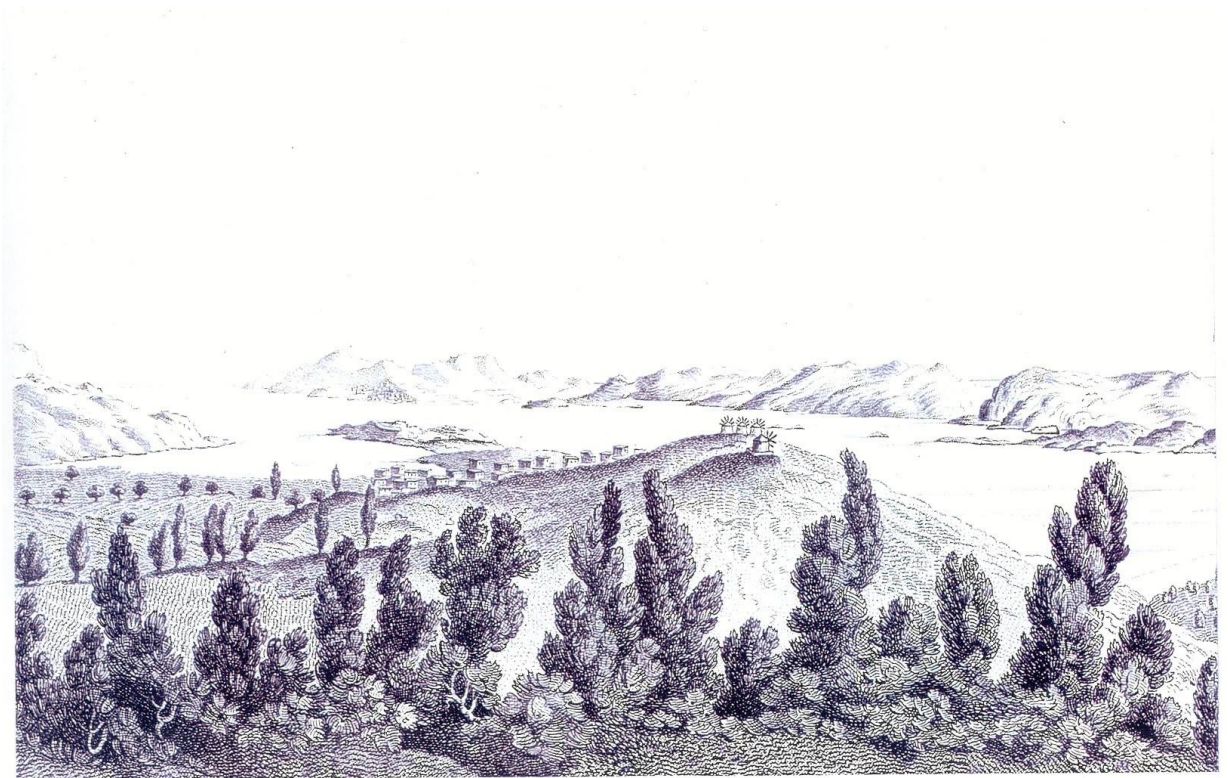
Σημειώνει και 4 σπίτια στον Κάμπο της Ερμιόνης αρκετά μεγάλα, για να δηλώσει την ύπαρξη μεγάλων κτημάτων και λίγα μικρότερα. Στο βάθος, προς το καλογερικό πηγάδι μικρό πυργόσπιτο. Πιθανόν να αποτυπώνει το «ζευγολατίο Ορλέντη» με 6 σπίτια και 4 καλύβια.

Αποτυπώνει τους 4 ανεμόμυλους στον Πρώνα. Τη γη στον Κάμπο της Ερμιόνης και στο βάθος προς τη Μονή των Αγίων Αναργύρων τη σχεδιάζει καλλιεργημένη.

Εικόνα 56. Λεπτομέρεια κάμπου Ηλιοκάστρου, Κάμπου Ερμιόνης και ανεμόμυλων στον Πρώνα. Οι ανεμόμυλοι πάντα τραβούσαν την προσοχή των περιηγητών ως «τελευταία» λέξη τεχνολογίας. Το ίδιο και οι υδρόμυλοι. Δεδομένου ότι πολλοί περιηγητές ήταν και κατάσκοποι, τους ενδιέφεραν ανεμόμυλοι και υδρόμυλοι μιας περιοχής, γιατί μέσω αυτών μπορούσαν να τροφοδοτηθούν με αλεύρι στρατοί και στόλοι.

Στη συνέχεια ζωγραφίζει την Ερμιόνη (Καστρί), απογευματινή ώρα, όπως δείχνουν οι σκιάσεις σε μύλους και σπίτια, από κάποια θέση του βουνού του Προφήτη Ηλία (**Εικόνα 57**). Είναι η μοναδική απεικόνιση της Ερμιόνης από περιηγητή και πρέπει να αναλυθεί στις λεπτομέρειές της.

18. Η Έρμιόνη (Hermione), χαλκογραφία, 18,5 × 25, σχέδιο W. Gell, συλλογή 'Αρ. Σταυρόπουλου.

Εικόνα 57. Η Ερμιόνη όπως την είδε ο Gell από το βουνό του Προφήτη Ηλία το 1806.

Αποτυπώνει 4 ανεμόμυλους να δουλεύουν με στραμμένη τη φτερωτή τους προς το Μπογάζι (**Εικόνα 58**). Δουλεύουν με την απογευματινή μπουκαδούρα, που δυναμώνει τον αέρα στην κορυφογραμμή του Πρώνα.

Εικόνα 58. Οι 4 ανεμόμυλοι που αποτυπώνει ο Gell. Λεπτομέρεια.

Οι τρεις είναι προς τον οικισμό, ο ένας δυτικότερα, μόνος του. Αν αναλογιστούμε ότι στην Ύδρα έχουν καταγραφεί 16 ανεμόμυλοι, ορισμένοι εκ των οποίων είναι κτισμένοι μετά την Ανεξαρτησία, ο αριθμός 4 για την Ερμιόνη του 1806 δείχνει ευημερία.

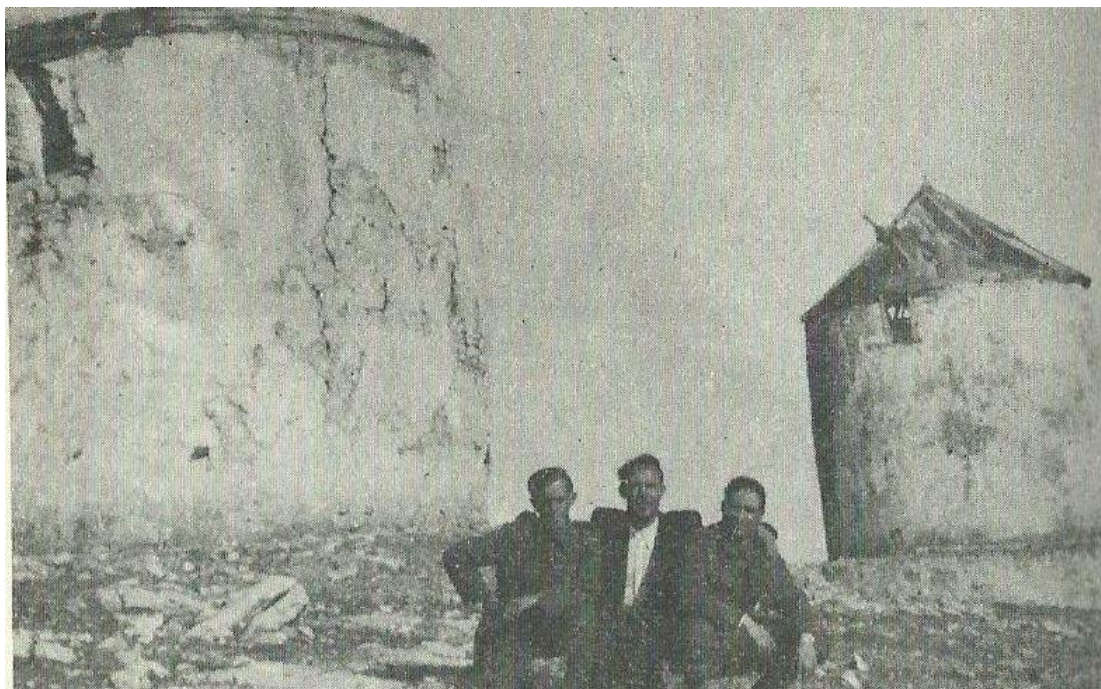
Στην ενετική απογραφή του 1696 καταγράφεται ότι η μονή των Αγίων Αναργύρων έχει στην ιδιοκτησία της έναν ανεμόμυλο στο Κρανίδι. Άρα τουλάχιστον ένας ανεμόμυλος Κρανιδίου είναι πριν το 1696. Θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι και οι 4 της Ερμιόνης είναι τουλάχιστον της Δεύτερης Ενετοκρατίας. Την εποχή αυτή δεν αρμόζει να ανήκουν σε ιδιώτες ή μυλωνάδες, αλλά σε φεουδάρχες, μοναστήρια, τοπικούς άρχοντες ή στη διοικητική μηχανή κατακτητών.

Σε λεπτομέρεια της Εικόνας 52 φαίνονται καθαρά 6 μύλοι και ένας γκρεμισμένος (**Εικόνα 59**). Ένας ακόμη βρίσκεται δεξιά εκτός πεδίου φωτογράφισης. Αυτός ο όγδοος και μοναχικός ταυτίζεται με τον πρώτο (με τη ζεύκτρα) του Gell. Οι άλλοι τρεις του Gell φαίνεται να ταυτίζονται με τους 3 πρώτους προς τα αριστερά της φωτογραφίας. Ο πρώτος προς στο χωριό μοιάζει να είναι βαρελοειδής στο σχήμα και ως κοντινότερος να είναι και ο παλιότερος.

Εικόνα 59. Οι 7 ανεμόμυλοι στον Πρώνα. Ο 8^{ος} είναι αριστερά, εκτός πεδίου φωτογραφίας, στη θέση του ναού της Αγίας Ερμιόνης. Δυστυχώς τους κατεδαφίσαμε όλους τιμώντας την ιστορία των προγόνων και του τόπου μας!

Στην παρακάτω φωτογραφία ο βαρελοειδής ανεμόμυλος από το βιβλίο ΘΡΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ, Μιχ. Παπαβασιλείου (**Εικόνα 60**).

***Εικόνα 60.** Αριστερά ο βαρελοειδής ανεμόμυλος. Στο μέσο ο δάσκαλός μας Μιχ. Παπαβασιλείου με δύο μυλωνάδες.*

Μετά τους μύλους ο Gell εστιάζει την προσοχή του στον οικισμό του Καστρίου (**Εικόνα 61**). Σχεδιάζει περίπου 30 σπίτια, αλλά ασφαλώς υπάρχουν πολλά περισσότερα.. Σε 3-4 φαίνονται σχεδόν μόνον οι στέγες. Σχεδόν όλα φαίνεται ότι είναι διώροφα, ενώ 3-4 μοιάζουν να είναι στενότερα και τριώροφα, προφανώς πυργόσπιτα. Σχεδόν όλα δεν έχουν κεραμοσκεπές αλλά ταράτσες. Τα παράθυρα είναι πολύ μικρά και ψηλά προς το γείσο της ταράτσας. Όλα τα σπίτια έχουν χαρακτηριστικά πυργόσπιτων. Είσοδοι σπιτιών δεν διακρίνονται.

Ένα κτίριο προς τα αριστερά είναι μακρόστενο με δίρριχτη στέγη. Διατείνομαι ότι πρόκειται για την παλιά βυζαντινή εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγία). Πίσω από τον οικισμό διακρίνεται ο κάβος της Σκάλας του Γαλιώτη και ο λόφος του Δημοτικού Σχολείου Μπιστιού πλήρως ακατοίκητος.

Ο οικισμός φαίνεται να έχει χάσει τον αρχικό αμυντικό του χαρακτήρα, να έχει επεκταθεί, πολλά σπίτια να έχουν μετασκευαστεί, ή να είναι καινούργια. Η μεγάλη άνοδος Ύδρας και Σπετσών φέρνει αρκετό εισόδημα και στους Ερμιονίτες.

***Εικόνα 61.** Ο οικισμός του Καστρίου όπως τον βλέπει ο Gell. Λεπτομέρεια.*

Μετά τον οικισμό η προσοχή του Gell εστιάζεται στο Μπίστι (**Εικόνα 62**). Βρισκόμαστε στο 1806, λογικά θα έπρεπε να υπήρχε σε περίοπτη θέση ο μύλος των Μητσαίων. Η απόσταση είναι μικρή, ώστε να μην τον προσέξει, δεδομένου ότι πρόσεξε τους 4 μύλους του Πρώνα ήδη από τις Αδέρες. Αν υπήρχε ο μύλος, θα τον είχε σχεδιάσει. Για να δείξει την πόλη της Ύδρας, την οποία μόλις που διακρίνει, σχεδιάζει σπίτια δυσαναλόγως μεγαλύτερα απ' ό,τι τα βλέπει.

Άρα δεν υφίσταται μύλος προγονικός των Μητσαίων και το κτίσιμο του πρέπει να έλαβε χώρα μετά το 1806. Επίσης πρέπει να αναγράφεται σε συμβόλαιο εποχής η κατοχή του μύλου από τους Μητσαίους ή να αναφέρεται σε επίσημα έγγραφα. Δεν αρκεί η προφορική παράδοση. Πιθανόν άλλος να τον κατασκεύασε και να τον αγόρασαν αργότερα οι Μητσαίοι. Ως μύλος των Μητσαίων αναφέρεται τα νεότερα χρόνια, ενώ πρωτύτερα ήταν γνωστός ως μύλος του Γκοθένη. Έπαψε μάλιστα να λειτουργεί πολύ νωρίς, γιατί δεν είχε καλό αέρα, δηλαδή πολλές μέρες το χρόνο δεν φύσαγε στη θέση αυτή.

Στο Μπίστι διακρίνει σαφώς τη γραμμή του ερειπωμένου δυτικού τείχους του Κάστρου και τη συνέχειά του στη βορινή πλευρά. Η γραμμή τονίζει τα σημεία μεγαλύτερου όγκου και ύψους ερειπίων που αντιστοιχούν στους πύργους του. Ίσως ένας πύργος να στέκει ακόμη σε ύψος 2-3 μέτρων.

Προς την κορυφή που θα έπρεπε να είναι ο μύλος των Μητσαίων σχεδιάζει μια παχιά ελαφρώς καμπύλη μαύρη γραμμή και από πάνω μια ζώνη λευκή. Είναι ο συνεχής βραχισμός του μεγάλου αρχαίου λατομείου, όπως φωτίζεται και σκιάζεται το απόγευμα.

Ο Gell σίγουρα περιηγήθηκε το Καστρί και τις αρχαιότητες αλλά όπως φαίνεται και από την περιγραφή του δεν βρήκε κάτι το αξιόλογο για να ζωγραφίσει.

***Εικόνα 62.** Λεπτομέρεια. Το Μπίστι όπως το είδε ο Gell περί του 1806, και στο βάθος απέναντι η πόλη της Ύδρας. Αν υπήρχε ο μύλος των Μητσαίων θα τον είχε σχεδιάσει και μάλιστα τονίζοντάς τον.*

Από το βιβλίο του Gell για την Αργολίδα (εντός παρενθέσεως σχόλια του γράφοντος). Περιγραφή των σπιτιών του Καστρίου.

Διαπιστώνει ότι δεν μπορεί κάποιος να γράψει ένα βιβλίο με πορείες χρησιμοποιώντας τα σύγχρονα ονόματα πόλεων, χωριών, βουνών, λόγω της επαναλαμβανόμενης χρήσης ίδιων ονομάτων. Έτσι και η Ερμιόνη επί των ημερών του ονομάζεται Καστρί, όπως και οι Δελφοί, όπως και πολλές άλλες ερειπωμένες οχυρές θέσεις στη χώρα.

Το Καστρί είναι σαν τον Δαμαλά, κτισμένο στο στυλ των πόλεων του Αρχιπελάγους (προφανώς εννοεί καστροπολιτεία, οχυρωμένο οικισμό), με επίπεδες στέγες, και τα σπίτια αυτού του είδους είναι συνήθως πιο αναπαυτικά και κινδυνεύουν λιγότερο από τη βροχή, απ' ό,τι τα σπίτια με κεραμοσκεπές της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Στον Δαμαλά παρατήρησε ότι την άνοιξη κόβουν τους μίσχους του γαϊδουράγκαθου, τους ξεφλουδίζουν και αρέσκονται να τρώνε το εσωτερικό τους, κάτι που γίνεται και σε άλλα μέρη (το κάναμε και στην Ερμιόνη όλοι).

Οι τοίχοι είναι κτισμένοι με πέτρα, μερικές φορές καλυμμένοι με σοβά.

Οι στέγες στηριγμένες σε δοκάρια μένουν στη φυσική τους κατάσταση για μικρά διαστήματα. Καλύπτονται και πάλι με μικρούς θάμνους που φαίνεται να είναι αγκαθωτοί (πιθανόν ασπάλαθοι) πάνω στους οποίους στρώνουν χαλίκι.

Η στέγη έχει συνήθως μια κλίση, μόλις αντιληπτή, προς μια γωνιά της από την οποία φεύγει το νερό. Η μέθοδος είναι τόσο απλή, ώστε να αποκλείεται το πέρασμα του νερού στο εσωτερικό του σπιτιού ακόμη και στην πιο βίαιη νεροποντή, και αυτό φαίνεται εκπληκτικό.

Καμιά φροντίδα δεν λαμβάνεται για αυτές τις στέγες, και οι άνθρωποι περπατάνε πάνω τους, απλώνουν τα λινά τους ρούχα σε αυτές για να στεγνώσουν.

Η πόλη είναι εξ ολοκλήρου μοντέρνα, και πιθανώς έχει επανακατοικηθεί από τα νησιά, μετά την ερήμωση λόγω της πειρατείας. (Άρα πριν το 1806 σχεδόν όλα τα παλιά σπίτια έχουν δώσει τη θέση τους σε νέα πετρόκτιστα, οι δρόμοι έχουν σχεδόν καθαρίσει από διαβατικά και καμάρες, ενώ σε άλλα έχει προστεθεί όροφος. Όμως διατηρούν χαρακτηριστικά πυργόσπιτου με πολύ μικρά παράθυρα μόνο στον πάνω όροφο.).

Οι γυναίκες στο Καστρί φορούν περίεργο πέπλο από κίτρινο βαμβάκι, που είναι πολύ μακρύ και έχει συγχρόνως χρήση καλύπτρας κεφαλιού, πέπλου, μαντηλιού, και ριχτού ρούχου (άραγε βαμμένο με εισαγόμενο

κρόκο ή από τοπικό «κρόκο του Καρτράιτ» (*Crocus Cartwrightianus*), που ευδοκιμεί σε Αίγινα, Ύδρα και Ερμιονίδα;».

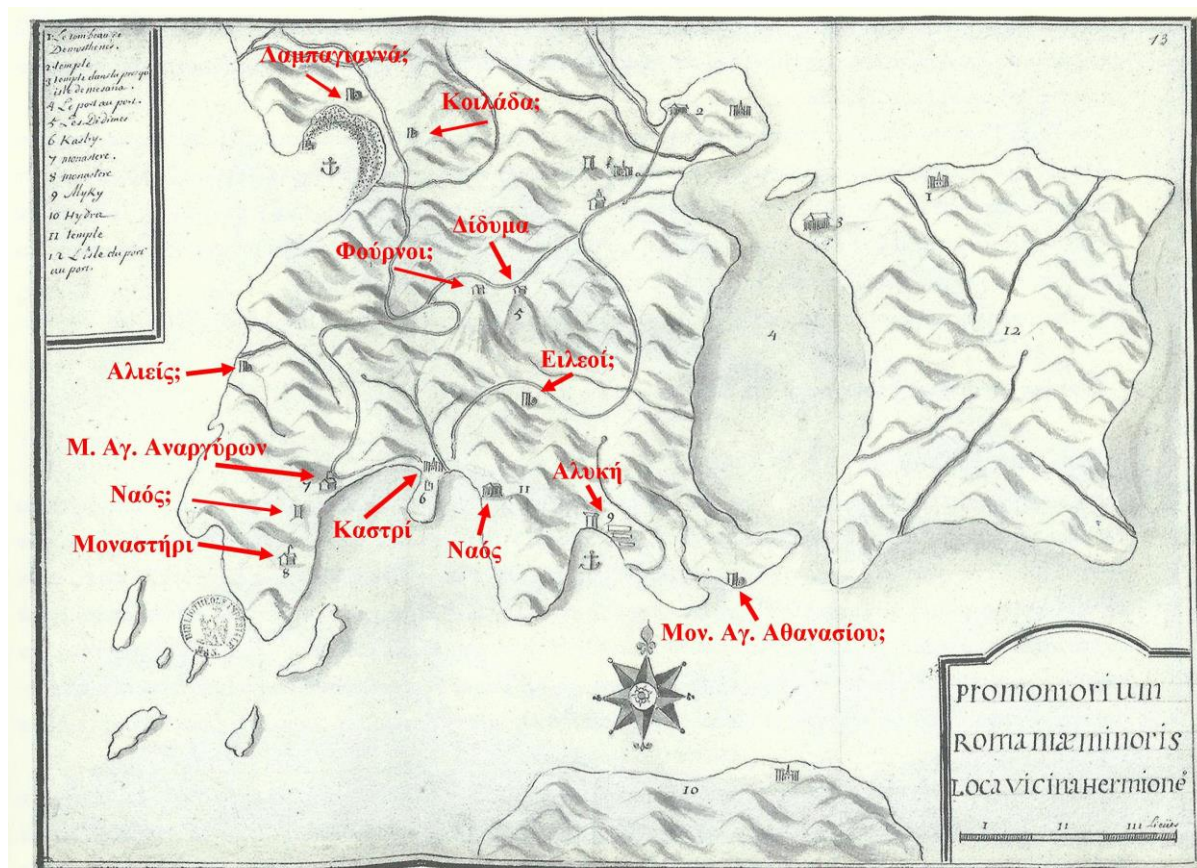
Ο πληθυσμός της πόλης μάλλον φαίνεται να αυξάνει. Μιλούν την αλβανική γλώσσα σχεδόν αποκλειστικά.

Οι δύο κόλποι της Ερμιόνης έχουν αφθονία ψαριών.

Ο αέρας στη βορινή πλευρά του Πρωνός θεωρείται πολύ μολυσματικός κατά τον φθινόπωρο. (Πιθανόν υγρός όταν ο ήλιος αρχίζει να γέρνει. Γι' αυτό και το Καστρί αναπτύχθηκε στη μεσημβρινή πλευρά του Πρωνός.).

Οι κάτοικοι στο Καστρί ονομάζουν το νησί δεξιά της Ύδρας, Ύδρον (*Hydron*), και μερικοί το ονομάζουν Καμένο νησί (*Burnt Island*).

Στο βιβλίο «ΠΟΡΟΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ ΜΕΘΑΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ», ΓΙΩΡΓΟΥ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, σελ. 125, υπάρχει το παρακάτω (**Εικόνα 62 α**) τοπογραφικό σχέδιο του αβά Michel Fourmont (1690 – 1746), ο οποίος με βοηθό του τον αβά F. Sevin, έχοντας σουλτανικό φερμάνι, επισκέφτηκε το 1729 την Τροιζηνία και Ερμιονίδα με σκοπό την αναζήτηση αρχαίων επιγραφών, κατεδαφίζοντας ιερά και κάστρα. Στο τοπογραφικό σημειώνει το Καστί ως καστροπολιτεία στον Πρώνα, και στην είσοδο του Μπιστιού πύργους τους οποίους και κατεδάφισε. Η σημείωση αυτή των πύργων δείχνει σαφέστατα ότι το 1729 δεν γίνεται το Μπίστι αντιληπτό ως κάστρο.

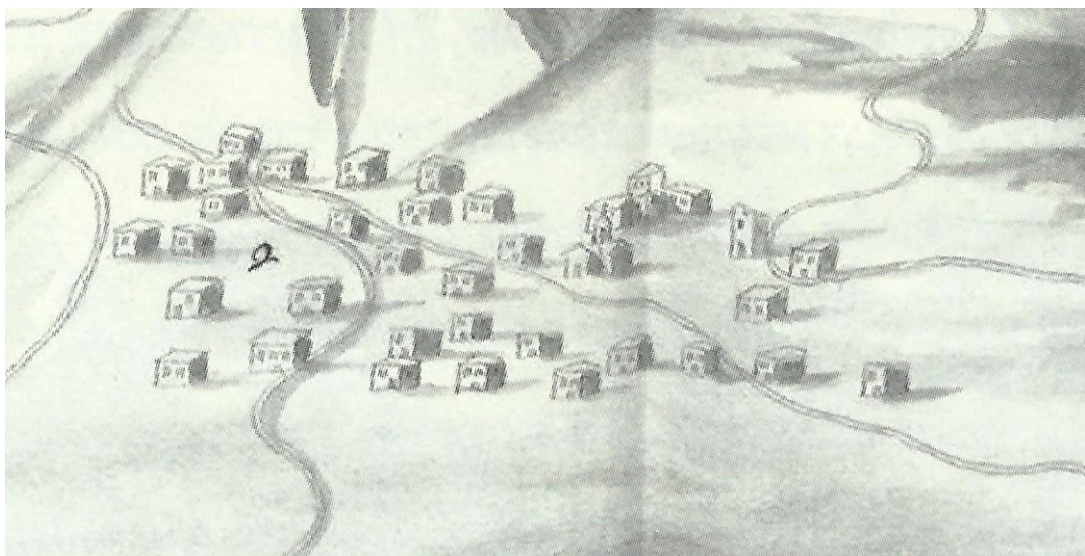
Εικ. 31. Τοπογραφικό της Αργολίδας και της Καλαυρίας, σχεδιασμένο από τον Μ. Fourmont: 1. Τάφος Δημοσθένη, 2. ναός, 3. ναός στη χερσόνησο της Μεσάνας, 4. διάλυτο Πόρου, 5. Λίδυμα, 6. Καστρί, 7. μοναστήρι, 8. μοναστήρι, 9. αλυκή, 10. Ύδρα, 11. ναός, 12. το νησί του λιμανιού στο λιμάνι (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).

Εικόνα 62 α. Το τοπογραφικό σχέδιο του Fourmont. (Με κόκκινο επισημάνσεις του γράφοντος). Ανατολικά του Καστρίου σημειώνει αρχαίο ναό, προφανώς επηρεασμένος από τον Πανσανία που γράφει για ναό της Θερμασίας Δήμητρας. Στη συνέχεια την Αλυκή της Θερμασίας Δήμητρας, όπου σημειώνει αρχαία και έναν αρχαίο πύργο. Ορισμένοι περιηγητές έγραψαν ότι είδαν αρχαία μπλόκια προς το Πλέπι και το Μετόχι και τα απέδωσαν στον ναό της Δήμητρας, αλλά τίποτα από αυτά δεν έχει μέχρι σήμερα επαληθευθεί. Σημειώνει μάλλον αρχαία κατοίκηση, χωρίς να την ονομάζει, στη Φουρκαριά, μάλλον υπονοώντας το Μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου και το εκεί αρχαίο κάστρο. Τη Θερμησία τη δίνει και ως καλό αραξοβόλι.

Δυτικά του Καστρίου σημειώνει Μοναστήρι που εύκολα ταυτίζεται με τη Μονή των Αγίων Αναργύρων. Στη συνέχεια σχεδιάζει ένα αρχαίο προφανώς δάπεδο ναού χωρίς να το ονομάζει. Πιθανόν από το όνομα Δισκούρια να τοποθετεί εκεί νοερά ναό τους. Στη συνέχεια ονομάζει και

δεύτερο μοναστήρι. Ίσως στην Πετροθάλασσα όπου υπάρχει παλιό εξωκκλήσι, ή κυρίως στα Φλάμπουρα στο εκκλησάκι των Ταξιαρχών γύρω από το οποίο υπάρχουν αρχαία και νεότερα ίχνη, να υπήρχε την εποχή αυτή μικρό μοναστήρι. Στη συνέχεια σχεδιάζει μάλλον τη θέση της πόλης των Αλιέων. Στην ενδοχώρα τις αρχαιότητες στο Ηλιόκαστρο (Είλεοί) και τον οικισμό των Διδύμων τον οποίο και ονομάζει. Προφανώς δίπλα να είναι οι Φούρνοι. Στη συνέχεια δίνει έναν κόλπο ως ασφαλές αγκυροβόλι αλλά στα ρηχά λασπώδη και ρηχό. Τα χαρακτηριστικά αυτά τα έχει η όρμος της Κοιλιάδας που ήταν λιμάνι των Κρανιδιωτών. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε κοντά σχεδιάζει και τη θέση της Κοιλιάδας (ή του Μάσητα) και ίσως τον αρχαίο πύργο στις Λέδεζες μετά τον Λαμπαγιαννά. Και εδώ δεν αναφέρεται ο οικισμός του Κρανιδίου που είναι πλέον κυρίαρχος στην περιοχή όπως δείχνει και η ενετική απογραφή του 1696.

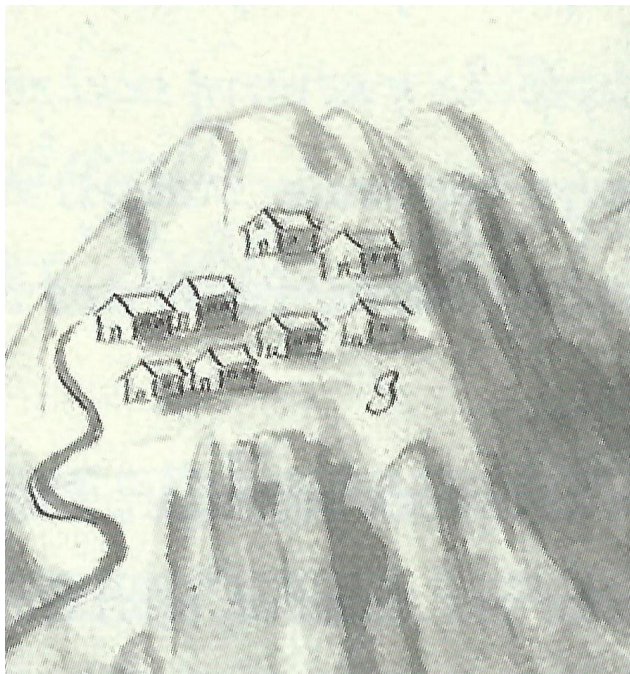
Στη σελίδα 127 του ως άνω βιβλίου υπάρχει τοπογραφικό σχέδιο της Τροιζηνίας του Fourmont. Βλέπουμε ένα μέρος που δείχνει τον οικισμό του Δαμαλά (**Εικόνα 62 β**). Ο Δαμαλάς το 1818 φέρεται να έχει 45 σπίτια και στο σχέδιο του 1729 μετράμε 34 σπίτια, έναν πύργο και μία εκκλησία. Όλα τα σπίτια έχουν ταράτσες με μικρή κλίση και όχι δίρριχτες στέγες. Αυτό έρχεται σε απόλυτη συμφωνία με όσα γράφει ο Gell, για τον αιγαιοπελαγίτικο χαρακτήρα του οικισμού του Δαμαλά και της Ερμιόνης.

Εικόνα 62 β. Τοπογραφικό σχέδιο Τροιζηνίας του Fourmont (λεπτομέρεια). Τα σπίτια του Δαμαλά.

Στη σελίδα 129 του ίδιου βιβλίου υπάρχει τοπογραφικό του ορεινού οικισμού του Φαναρίου από τον Fourmont. Στην **Εικόνα 62 γ** βλέπουμε μέρος του σχεδίου που δείχνει τα σπίτια του Φαναρίου, όλα μικρά αλλά με δίρριχτες στέγες.

Όλα αυτά ενισχύουν τα γραφτά του Gell, ότι τα σπίτια του Καστρίου ήταν με ταρατσες, όπως σε όλες τις καστροπολιτείες του Αιγαίου.

Εικόνα 62 γ. Τοπογραφικό σχέδιο Φαναρίου του Fourmont (λεπτομέρεια). Ο μικρός οικισμός του Φαναρίου.

Συμπεράσματα εκ των ανωτέρω:

Το Καστρί είχε δομή καστροπολιτείας Αιγαιοπελαγίτικου τύπου, σπίτια με επίπεδες στέγες, κολλητά το ένα στο άλλο, οι κάτοικοι περνούν εύκολα από στέγη σε στέγη, μικρά, στενά, δαιδαλώδη σοκάκια, πολλά αδιέξοδα. Τα απέναντι σπίτια επικοινωνούν με καμάρες τοξοτές ή διαβατικά. Τα περιμετρικά σπίτια του οικισμού είναι κολλητά με τοίχους

προς τα έξω χωρίς παράθυρα, που λειτουργούν σαν συνεχές τείχος. Υπάρχουν 2-3 πύλες καλά φυλασσόμενες, αρκετά πυργόσπιτα (κουλέδες), ενώ το υψηλότερο μέρος του οικισμού λειτουργεί σαν ακρόπολη, ως τελευταία γραμμή άμυνας.

Το Καστρί κάποτε έπρεπε να έμοιαζε με το Καστέλι της Ύδρας.

Η σκεπή των σπιτιών.

Μια σειρά δοκάρια από σκληρά ξύλα, πάνω τους στρώνανε με επιμέλεια κλαδιά από βένια και πουρνάρια, κάθετα στα δοκάρια. Από πάνω ξάλαφτα πυκνά, έστρωναν χαλίκι, φύκια για μόνωση, και από πάνω κατάλληλο κοκκινόχωμα που το πατούσαν κάθε τόσο με έναν κύλινδρο (κυλίντρα ή βόλι) που έκανε χρέη οδοστρωτήρα. Μικρά αρχαία κυλινδρικά κολονάκια, σήμερα διακοσμητικά στις αυλές μας ή στο πλάι έξω από τη Μάντρα ως καθίσματα ή για να ανεβαίνουμε στα ζα, πιθανόν στον οικισμό του Καστρίου να είχαν διπλή χρήση: κυλίντρας για το στρώσιμο του χώματος της ταράτσας και χειροκίνητου κυλίνδρου για το λιώσιμο των ελιών. Επειδή ακριβά και δυσεύρετα ήταν τα δοκάρια της οροφής, τα σπίτια ήσαν είτε μακρόστενα, είτε μικρά τετράγωνα, πυργοειδή, ώστε τα δοκάρια να είναι κοντά για να χρησιμοποιείται το βένιο και το πουρνάρι. Για μεγάλα σπίτια τα δοκάρια έπρεπε να είναι από κορμούς κυπαρισσιών που ήσαν πανάκριβοι. Αργότερα οι επίπεδες στέγες στρώνονταν με μαλτεζόπλακες προερχόμενες κυρίως από Μάλτα και Κρήτη. Ήσαν ιδανικές και για το στρώσιμο του πάτου των φούρνων.

Τα νερά της βροχής στο Καστρί έπρεπε να οδηγούνταν από τη γωνία της στέγης σε στέρνα. Αρκετές στέρνες ήσαν αρχαίες.

Κατά τα χρόνια της άνθισης κυρίως της Ύδρας, οι Ερμιονίτες δούλευαν σε υδραίικα πλοία και άρχισαν να έχουν καλά εισοδήματα. Αν και η Ερμιονίδα διοικητικά ανήκε στον πασά της Τρίπολης, οικονομικά ανήκε στην Ύδρα. Έτσι ο πληθυσμός της άρχισε να αυξάνει, ο φόβος από τους πειρατές περιορίστηκε πολύ, η αμυντική δομή του οικισμού δεν ήταν αναγκαία και πριν το 1806 οικοδομικός οργανισμός ανέπλασε σχεδόν εκ

θεμελίων τον οικισμό με πρότυπο το μέσο υδραίκο σπίτι, το οποίο όμως για ασφάλεια διατήρησε χαρακτηριστικά πυργόσπιτου. Κατοικίες άρχισαν να κτίζονται πέρα από τα όρια της παλιάς καστροπολιτείας, προς τον λοφίσκο της Παναγίτσας δημιουργώντας μια μικρή τρίτη ενορία. Πάντως ο οικισμός εξακολουθούσε να έχει σχεδόν τα παλαιά του όρια μέχρι την Επανάσταση του 1821 οπότε σταμάτησε και κάθε οικοδομική δραστηριότητα μέχρι το 1828. Σταμάτησαν φυσικά και οι επισκευές και η συντήρηση.

Η επέκταση του οικισμού στην παραλιακή ζώνη των Μαντρακίων, και στην ανατολική πλαγιά του Πρώνα φαίνεται να είναι έργο που άρχισε από το 1835. Συγχρόνως γίνονταν μεγάλες επισκευές στα παλιά πετρόκτιστα σπίτια. Άνοιγαν μεγάλα «μοντέρνα» παράθυρα, τοποθετούσαν τζαμόφυλλα, βάζανε κεραμοσκεπές και νταβάνια, άλλαζαν πατώματα και χώριζαν τους ορόφους σε δωμάτια. Μετά την Κατοχή ελάχιστα πέτρινα σπίτια προστέθηκαν, ενώ από το 1960 κτίζονταν μόνο με μπετό και τούβλα.

Το πόσο άλλαξε ο οικισμός φαίνεται από το μεγάλο και ωραιότατο σπίτι του Άγγελου Παπαμιχαήλ (Φαρμακοποιού). Πριν, στη θέση αυτή, υπήρχε ένα φτωχικό μικρό ισόγειο σπιτάκι. Παράθυρα δεν είχε στα μικρά του ανοίγματα και για να σταματούν τον κρύο αέρα στοίβαζαν αφάνες ντοροβάτας (θάμνος πυκνός).

Τι απέμεινε για να θυμίζει τον αμυντικό οικισμό, την καστροπολιτεία του Καστρίου;

- 1). Τα στενά δαιδαλώδη δρομάκια του.
- 2). Λίγες καμάρες ενσωματωμένες στη δομή νεότερων πετρόκτιστων σπιτιών που πιθανόν να ήταν κάποτε διαβατικά.
- 3). Ο ναός των Ταξιαρχών και το κελάκι του.
- 4). Το κτίριο της Κοινότητας (Δημοτική Βιβλιοθήκη Ερμιόνης) με το διπλανό του Καποδιστριακό σχολείο (που ανήκε στον Οθωμανό Μπαρδουνιώτη).
- 5). Τα παλιά μαντράκια και οι μόλοι, θαμμένα πλέον κάτω από τη μοντέρνα σταμπωτή παραλία των Μαντρακίων. Γιατί το μπάζωμα -

επιχωμάτωση έγινε σταδιακά και λίγο επηρέασε τη δομή των μαντρακιών.

6). Το κάτω δώμα του παλιού πυργόσπιτου των Μητσαίων και το ανάλογο του Διαμαντάρα (των Κουτουβαλαίων).

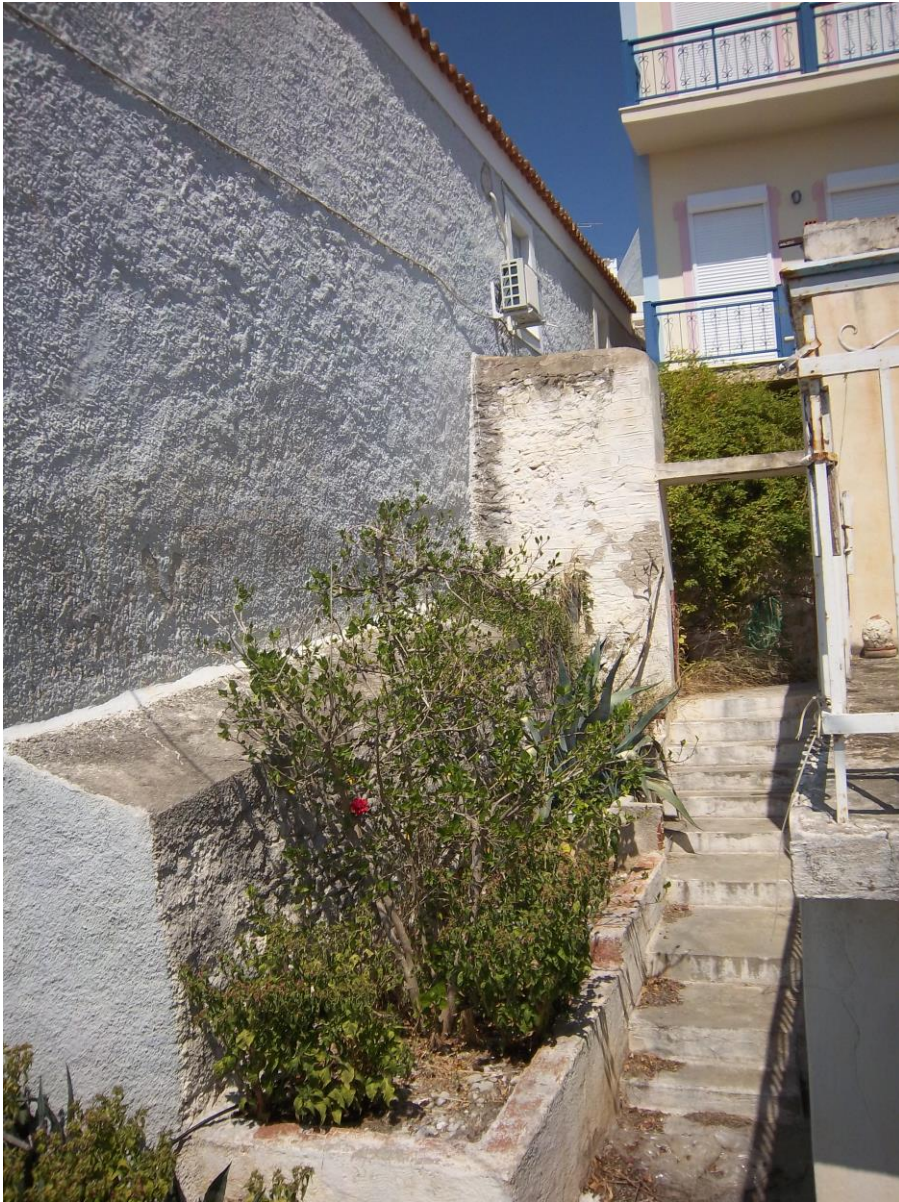
Φωτογραφίες στενών και κτισμάτων που πιθανόν να ανήκαν στον παλιό αμυντικό οικισμό του Καστρίου:

***Εικόνα 63.** Ο Βράχος της κυρα Μαριγούλας Μπολιατζού, αριστερά επιστρωμένος με τσιμέντο.*

Ο Βράχος της Μπολιατζούς και το στενό της (**Εικόνα 63**). Στο βάθος ο πύργος των Μητσαίων με πρόσθετα κτίσματα μπροστά του. Πρέπει παλιά να είχε και άλλον όροφο.

Απομεινάρι τοίχου με υπερβολικό πλάτος στην αυλή του σπιτιού της Μπολιατζούς (**Εικόνα 64**). Πιθανόν απομεινάρια αμυντικών έργων και παλιών σπιτιών του Καστρίου.

Εικόνα 64. Αυλή της Μπολιατζούς.

***Εικόνα 65.** Παμπάλαιο σπίτι στην αυλή του σπιτιού του Αντώνη Τζιέρη. Λεπτομέρεια.*

Λεπτομέρεια σε μεγέθυνση από φωτογραφία του 1937 του Αρχείου Φωτογραφιών Ηρώς Λαζαρίδου (Site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ) (**Εικόνα 65**). Το μακρόστενο ερειπωμένο σπίτι που διακρίνεται είναι πολύ παλιό. Στις γωνίες του έχει γερά αγκωνάρια, και πιθανόν να ήταν διώροφο. Βρισκόταν εκεί που σήμερα είναι το μεγάλο κτίριο της οικογένειας Τζιέρη στα Μαντράκια. Πίσω του έχει ένα χαμηλό ισόγειο σπιτάκι που μόλις διακρίνεται η πόρτα του δεξιά. Περί τη δεκαετία του 1950 είχε διαλυθεί και με τις πέτρες του είχε φτιαχτεί μία μάντρα χαμηλή. Εδώ έμενε η Αραπίνα με τον μπαρμπα Γιάννη τον άντρα της. Αυτό το κτίριο πιθανόν να είχε σχέση με το Καστρί και να έστεκε κοντά στην πύλη του ως ενετικό ή τούρκικο τελωνείο ή κάτι παρόμοιο.

Αριστερά του έχει το σπίτι του Στεργίου. Πίσω από αυτό, το σπίτι της Μπολιατζούς. Κολλητό σε αυτό το μεγάλο μακρόστενο σπίτι του Μερκούρη, αργότερα Απόστολου Γκάτσου. Μετά από αυτό, το σπιτάκι της κυρά Φωφώς. Δεξιά η γωνία του σπιτιού του ιατρού Παπαδογιαννάκη.

Το στενό όπως συνεχίζει από τον πύργο των Μητσαίων έχοντας αριστερά την οικία Αραπάκη (το παλιό σπίτι ήταν κτισμένο πάνω στον

βράχο του Αραπάκη). (**Εικόνα 66**). Το μονώροφο αυτό σπίτι είχε τη δυτική πλευρά του προς του Σπετσιώτη, κτισμένη ακριβώς στον γκρεμό. Στην αυλή υπήρχαν σωροί από πέτρες και μάντρα σύρριζα κτισμένη στον μεγάλο νότιο γκρεμό.

Εικόνα 66. Το στενό Αραπάκη, Ταρούση.

Οι Ταρούσηδες, αγωνιστές του 1821, αργότερα με ιστιοφόρα, ίσως να είχαν πατρογονικό αυτό το σπίτι, αφού η γιαγιά μου Μαρία Σπύρου Ταρούση είχε γεννηθεί περί το 1875 και μεγαλώσει σε αυτό το σπίτι, όπου αργότερα έμενε ο μπάρμπα Κωσταντής Ταρούσης. Αμέσως δεξιά υπάρχει ακόμη το στενό του Ταρούση που οδηγεί στη πιο πολυδαίδαλη περιοχή του Καστρίου. Τα στενά αυτά ήταν κακοτράχαλα, μόλις με δυσκολία περνούσαν άνθρωποι και ζα.

Μπροστά από τη Μάντρα του Αραπάκη και δίπλα στον Μητσαίων υπήρχε επικλινή χαρακτηριστικός βράχος. Εδώ συγκεντρωνόμαστε όλοι οι Μαντρακιώτες για να κάνουμε τα φούσια αρχές Σεπτεμβρίου, τότε που στα Μαντράκια βγάζανε τα βαρέλια. Είχαμε σε τενεκεδάκια μαζέψει τρεμεντίνα και την λιώναμε σε αυτόν τον βράχο. Έρρεε ένα παχύρευστο ξανθοκάστανο υγρό που μ' ένα καρφί το οδηγούσαμε να διαχωριστεί σε «πόδια» για να ξεραθεί γρήγορα. Μετά τα κοπανούσαμε μέσα σε πανί για να γίνουν σκόνη. Με ένα κερί κάναμε τα φούσια που η φωτιά τους έφτανε μέχρι και πέντε μέτρα ψηλά (περιγραφή σχετική σε άρθρο μου στην τοπική εφημερίδα ΕΡΜΙΟΝΙΔΑ). Παρακολουθούσε όλη η γειτονιά.

Ας σημειωθεί ότι η σκόνη αυτή ήταν περιζήτητο καύσιμο για τα μπουρλότα. Φούσια δεν κάναμε στα Μαντράκια, παρά μόνον περιστασιακά. Η μία σύναξη για τα φούσια, αυτός ο βράχος λίγο μετά την είσοδο στο Καστρί, και η άλλη μπροστά από τη Μάντρα του Μπουκουβάλα (παλιά Κουτούβαλη) κοντά στου Διαμαντάρη.

Από τον βράχο αυτόν έκανες δεξιά και έπαιρνες το στενό του μπάρμπα Γιαννάκη ανατολικά από το μεγάλο σπίτι του, στενό που λίγο πιο κει γινόταν του μπάρμπα Σάββα. Δίπλα στον βράχο του μπάρμπα Γιαννάκη που βρισκόταν κοντά στη μάντρα του, υπήρχε τη δεκαετία του 1950 ένα μεγάλο ερειπωμένο σπίτι. Εκεί παίζαμε, με κίνδυνο, ξιφομαχία. Πιθανόν να ήταν και αυτό του Καστρίου της εποχής του Gell, ή και πρωτότερα. Το αγόρασε ο μπάρμπα Γιάννης και Μανώλης Κανέλλης και έκτισαν εκεί μοντέρνο σπίτι.

***Εικόνα 67.** Το στενάκι του Μπουκουβάλα και του Κομμά (Φουρίκη).*

Το στενάκι του Μπουκουβάλα και του Φουρίκη (Κομμά) (**Εικόνα 67**). Ένα από το σύμπλεγμα των δαιδαλωδών στενών στην περιοχή αυτή που συγκλίνουν προς μια μικρή πλατεία. Κακοτράχαλο και αυτό. Ακόμη εξέχει βράχος στο μέσο του.

***Εικόνα 68.** Το στένωμα μεταξύ Σαλαμανίκα και λιακωτού Λαμπάτου. Στο βάθος το σπίτι του Νικολάου.*

Πάνω από το στενάκι του Μπουκουβάλα και τη δαιδαλώδη αυτή περιοχή βγαίνουμε στο σπίτι του Νικολάου (**Εικόνα 68**). Από τη δομή του φαίνεται ότι πρώτα ήταν ισόγειο, μετά προστέθηκε ο δεύτερος όροφος με τα πολλά μεγάλα παράθυρα.

Αριστερά διακρίνεται το λιακωτό του Λαμπάτου. Μπορεί το λιακωτό να ήταν ό,τι απέμεινε από τη βάση διαβατικού που το συνέδεε με διπλανό σπίτι.

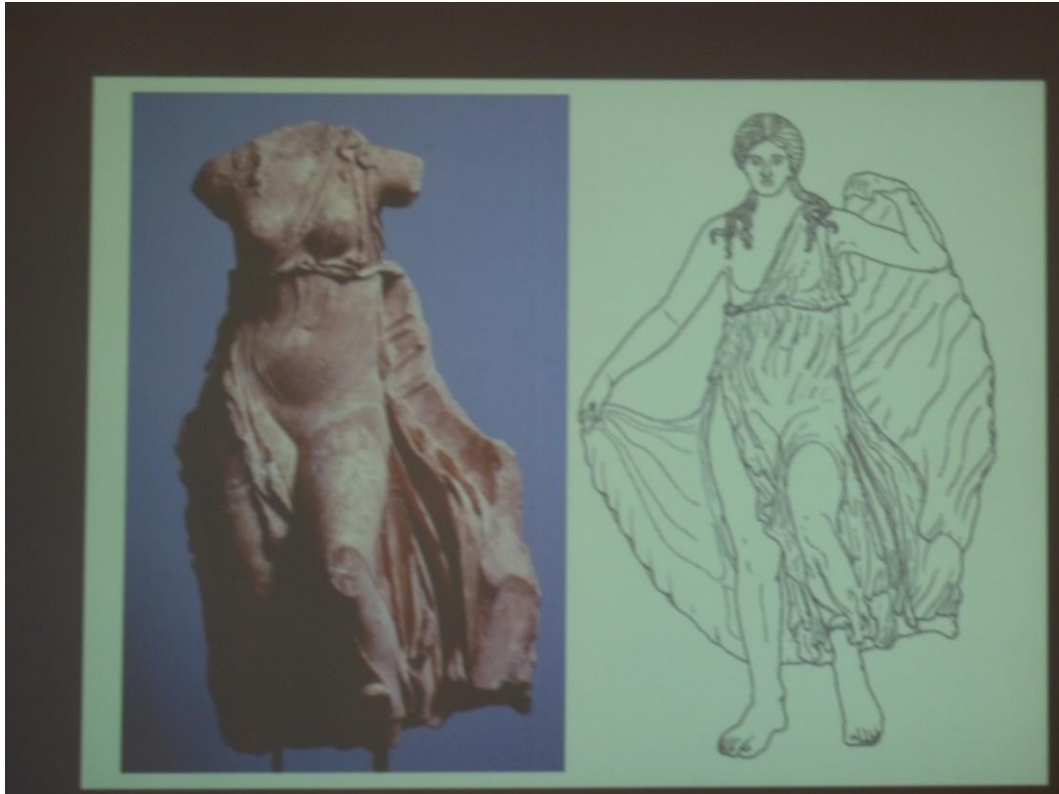
***Εικόνα 69.** Παλαιό κτίσμα με χρήση αρχαίων λίθων στην πάνω αυλή του Σπετσιώτη (Σκουλιούφα).*

Ένας φαρδύς τοίχος στην περιοχή του Λιακωτού του Λαμπάτου, που από πάνω του είχε κτιστεί σπίτι παλιό (**Εικόνα 69**). Δεν είναι αρχαίο τείχος αλλά έχουν χρησιμοποιηθεί αρχαία μπλόκια. Το πιθανότερο να είναι απομεινάρια σπιτιού του παμπάλαιου Καστρίου. Στην περιοχή αυτή και μέχρι τον Ταξιάρχη σε παλιά σπίτια βρέθηκαν εντοιχισμένες πολλές αρχαίες επιγραφές, σημάδι ότι πολλοί τοίχοι ανήκαν στο παλιό Καστρί, τότε που βρίσκονταν ακόμη αρχαία υλικά στην περιοχή αυτή, ή μεταφέρονταν από τα περίξ αρχαία ερείπια. Αντίθετα στα νεότερα σπίτια που κατηφορίζουν προς Λιμάνι, Μαντράκια και Μπίστι δεν βρέθηκε σχεδόν καμία επιγραφή.

***Εικόνα 70.** Το ιερό του ναού των Ταξιάρχων*

Ο Ναός των Ταξιάρχων μετά τον καθαρισμό και την αποκατάστασή του στην αρχική του όψη (**Εικόνα 70**). Κτισμένος με πολλά αρχαία μέλη του ναού της Χθονίας, βωμούς και ογκόλιθους του αρχαίου τείχους. Στην αρχή ήταν μισός, κτισμένος λίγα μέτρα ανατολικά του ναού της Χθονίας. Μετά επεκτάθηκε δυτικά και κάλυψε μέρος των θεμελίων του αρχαίου ναού, όπως αποκαλύφτηκε με τις επί των ημερών μας ανασκαφές του Σουηδικού Ινστιτούτου. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι το άγαλμα της **Εικόνας 71** που υπάρχει σε ξένο μουσείο βρέθηκε και πουλήθηκε σε ξένους κατά την επέκταση του ναού. Η αρχική του μορφή (δεξιά) πιστεύουν ότι ήταν άγαλμα της Περσεφόνης που κοσμούσε τις άκρες του αετώματος.

Εικόνα 71. Άγαλμα Περσεφόνης (Κόρης) από το ναό της Χθονίας.

Εικόνα 72. Το κελάκι του ναού των Ταξιαρχών.

Το κελάκι του ναού των Ταξιαρχών κτισμένο πάνω στο αρχαίο τείχος ή σε τείχος που περιέκλειε τον ναό της Χθονίας (**Εικόνα 72**). Το κελί αναφέρεται στην ενετική απογραφή του 1696.

Εικόνα 73. Το σπίτι του Πάλη, μετά Γκολεμά, στα Μαντράκια. Από πάνω του το σπίτι του Διαμαντή Κουτούβαλη (Διαμαντάρα).

Μαντράκια. Το σπίτι του Γκολεμά και παλιά του Πάλη (**Εικόνα 73**). Είναι παλαιό αλλά όχι πριν την Ανεξαρτησία. Πάνω έχει ταράτσα με μαλτέζικες πλάκες. Περίεργο κτίσμα χωρίς μπαλκόνια. Αν έλειπε η πόρτα στο ισόγειο και τα παράθυρα του δεύτερου ορόφου, και στον τρίτο όροφο είχε μικρότερα παράθυρα, θα ήταν ένα τέλειο πυργόσπιτο ύψους

10 μέτρων. Ας έχουμε αυτό το κτίριο σαν μέτρο πυργόσπιτου στο Καστρί. Το σπίτι αυτό κόλλησε στην κυριολεξία πάνω στο σπίτι του θείου μου του Διαμαντή (Διαμαντάρα) Κουτούβαλη. Μάλιστα από την πάνω πόρτα έβγαινες κατ' ευθείαν στην ταράτσα του Γκολεμά.

Αν αφαιρέσουμε το σπίτι του Γκολεμά και τα δεξιά χαμηλά κτίρια, πίσω τους μένει κάθετος γκρεμός 7 μέτρων, και το σπίτι του Διαμαντάρα αποκτά μέχρι τη στέγη του περί τα 12 μέτρα ύψος. Αν το φανταστούμε με ακόμη έναν όροφο φτάνει τα 15 μέτρα. Είναι κτισμένο στο χείλος του γκρεμού και μάλιστα τα βράχια ήταν αδιαμόρφωτα, απλά τα σκέπαζε το πάτωμα. Η αυλή μικρή, στενάχωρη αλλά όμορφη. Η Διαμαντάραινα, η γυναίκα του Διαμαντή, αδελφή της γιαγιάς μου ήταν από την Κοιλάδα, σόι Ηλίου. Σε αυτό το σπίτι περνούσα τις ωραιότερες στιγμές με τη θεία Διαμαντάραινα («Επιστήμη» την λέγαμε γιατί ήταν κινητή εγκυκλοπαίδεια) και τα δύο εκ των τεσσάρων παιδιών της, τον θείο Κώστα και Ηλία που προσμέναμε πώς και πώς τον ερχομό τους από τα καράβια. Κατεβαίνοντας την αυλή νόμιζες ότι έμπαινες σε άλλο αιώνα.

Εικόνα 74. Η ρουκουτίμα του Σκλαβούνου.

Η ρουκουτίμα του Σκλαβούνου (**Εικόνα 74**). Εκεί που είναι τα σκαλάκια ήταν μια ανηφόρα με μικρές πέτρες που δεν μπορούσες να την ανεβείς. Στο τέλος της γινόταν γκρεμός. Για να ανέβεις στου Σκλαβούνου είχε μονοπάτι δεξιά, δίπλα στον ογκόλιθο, που συνέχιζε λοξά προς τα πάνω, περνούσε από τη μάντρα του Μπουκουβάλα και μετά έστριβε για τη μάντρα του Διαμαντάρα (**Εικόνα 75**). Από εκεί έπαιρνες προς τα ανατολικά το μονοπάτι το απότομο που σε περνούσε σιγά σιγά πάνω στον βράχο του Σκλαβούνου. Εδώ είναι ένα τρίστρατο. Δυτικά συνεχίζει ένα στενό που σε βγάζει στον Ταξιάρχη. Ανεβαίνοντάς το, στα δεξιά, τα σπίτια όλα είναι κολλημένα το ένα στο άλλο. Και δω στην αρχή του, μικρό σπίτι πάλι των Ταρουσαίων. Στη μέση είναι το στενάκι του Φασιλή, και δεξιά το στενό της κυρά Χαριτίνης που μετά γίνεται Ταρούση, Αραπάκη, και σε βγάζει στον πύργο των Μητσαίων.

***Εικόνα 75.** Το σπίτι του Διαμαντάρα στο βάθος. Αριστερά η βάση του Βράχου του Σκλαβούνου.*

Το σπιτάκι του Διαμαντάρρα όπως φαίνεται από τη βορινή πλευρά του. Είναι σχεδόν τετράγωνο και στις διαστάσεις όμοιο με τον πύργο των Μητσαίων. Αριστερά της φωτογραφίας αρχίζει ο κάθετος βράχος του Σκλαβούνου. Αν του προσθέσουμε έναν ακόμη όροφο λειτουργεί ως πυργόσπιτο. Δεν υπήρχε λόγος να κτιστεί και αυτό το σπίτι σύρριζα στον γκρεμό. Ανατολικά του υπήρχε παλιά το σπίτι του Μπουκουβάλα, που ήταν όμως αγορασμένο από Κουτούβαλη. Πιο κάτω ήταν το σπίτι του Γιώργου του Κομμά μάλλον και αυτό παλιά Κουτουβαλαίικο. Οι Κουτουβαλαίοι αγωνιστές του 1821 ίσως να είχαν πατρογονικό τον πύργο αυτό, και πρέπει να είχαν πολλά χρόνια στην Ερμιόνη.

Εικόνα 76. Το στενάκι του Φασιλή.

Η αρχή του στενού του Φασιλή (Εικόνα 76). Ήταν παλιά κακοτράχαλο, και λόγω του λιακωτού του Φασιλή και ενός δεύτερου, μετά δυσκολίας

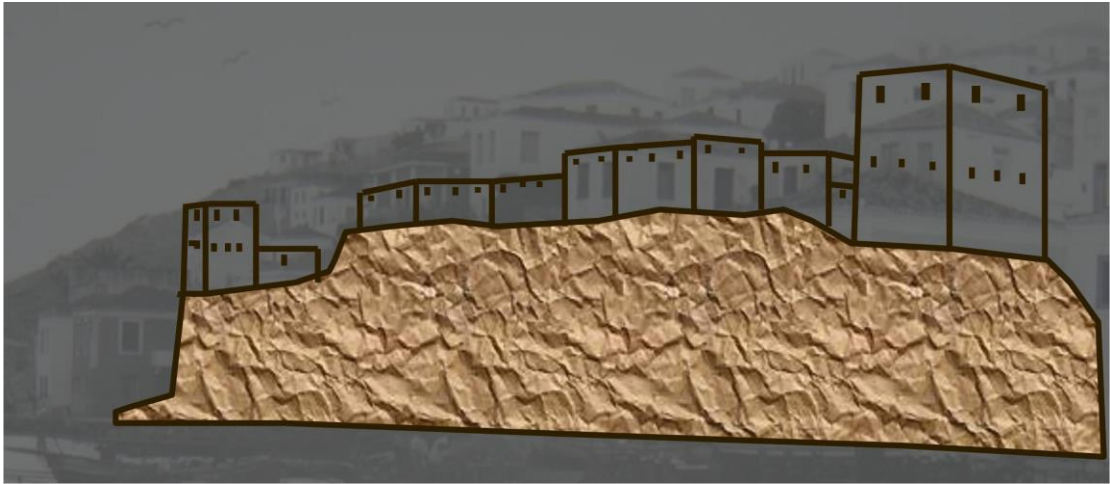
περνούσε άνθρωπος. Πιθανόν και αυτά τα λιακωτά απομεινάρια διαβατικών.

Λεπτομέρεια από φωτογραφία δεκαετίας 1960 (**Εικόνα 77**). Στο βάθος έχει γκρεμιστεί το σπίτι του Μπουκουβάλα (παλαιότερα Κουτούβαλη), που από τα ανατολικά ήταν κολλητό με του Διαμαντάρα και φαίνεται η ανατολική πλευρά του Διαμαντάρα. Δεξιά ο πύργος των Μητσαίων και αριστερά το σπίτι του Αραπάκη κτισμένο πάνω στον βράχο.

Εικόνα 77. Λεπτομέρεια φωτογραφίας Μαντρακιών της δεκαετίας 1960. Στο βάθος αριστερά έχει γκρεμιστεί το σπίτι του Μπουκουβάλα (παλιό Κουτουβαλαίων) και φαίνεται η ανατολική πλευρά του σπιτιού του Διαμαντάρα. Δεξιά ο πύργος των Μητσαίων, και αμέσως αριστερά του το μακρόστενο σπίτι του Αραπάκη, κτισμένο και αυτό στο χείλος του Βράχου.

Στην παρακάτω **Εικόνα 78** έχουν σχεδιαστεί οι δύο πύργοι (Μητσαίων και Κουτουβαλαίων) ως τρίπατα πυργόσπιτα και ανάμεσά τους τα σπίτια του παλιού Καστρίου κολλητά το ένα με το άλλο με μέτωπο προς τα Μαντράκια, ακολουθώντας το στενό από πύργο Μητσαίων μέχρι τον Βράχο του Σκλαβούνου. Από κάτω τους χάσκει ο συνεχής γκρεμός που και σήμερα θα φάνταζε εντυπωσιακός, αν έλειπαν όλα τα παραθαλάσσια νεότερα σπίτια που είναι όλα κτίσματα μετά την Ανεξαρτησία.

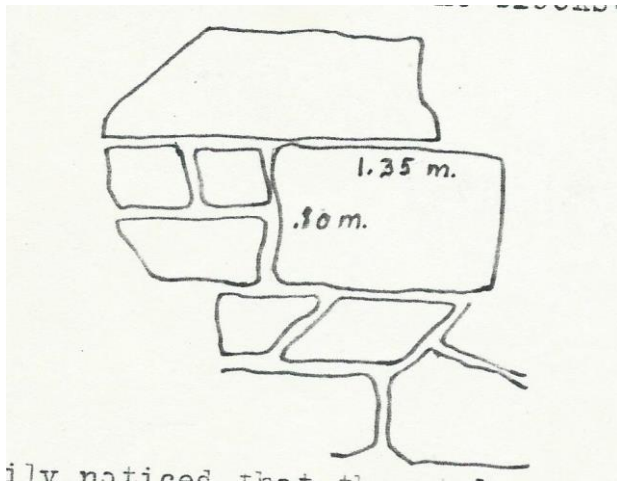

***Εικόνα 78.** Έτσι περίπου θα ήταν το μέτωπο της καστροπολιτείας του Καστρίου προς τα Μαντράκια. Οι δύο πύργοι εποπτεύουν πλήρως όχι μόνο όλη την προς τον νοτιά θαλάσσια περιοχή αλλά και όλη την παραθαλάσσια ζώνη των Μαντρακιών.*

***Εικόνα 79.** Η βορινή πλευρά της παλαιάς Κοινότητας (σήμερα Δημοτικής Βιβλιοθήκης).*

Η βορινή πλευρά της παλιάς Κοινότητας (κτίριο Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ερμιόνης) που εδράζεται στο αρχαίο τείχος (**Εικόνα 79**). Δημιουργεί ένα τείχος ύψους 10 μέτρων. Εδώ πρέπει να υπήρχαν κολλητά, το ένα με το άλλο, υψηλά πυργόσπιτα που θα ήταν το τελικό σημείο άμυνας του οικισμού, το Καστέλι του Καστρίου. Τα αρχαία τείχος ανατολικά και δυτικά παίρνει κατεύθυνση νότια. Άρα δημιουργείτο ένα Π με πανύψηλους τείχους. Τα κολλητά κτίρια πρέπει να περνούσαν βόρεια της Παναγίας και μετά να έπαιρναν νότια κατεύθυνση πίσω από το ιερό της Παναγίας, όπου σε σπίτι είχε εντοπιστεί τμήμα αρχαίου τείχους με διεύθυνση βόρεια – νότια (**Εικόνα 79 α**). Είχε μήκος 15 μέτρων και προς τον βοριά έκανε γωνία προς τα δυτικά, ακολουθώντας περίπου τον παλιό βορινό μαντρότοιχο της αυλής του βυζαντινού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Εικόνα 79 α. Τμήμα του τείχους που σχεδιάστηκε από τους Jameson όταν επισκέφτηκαν την Ερμιόνη, στο κελάρι του σπιτιού του Αντώνη Παπαβασιλείου. Δυστυχώς λόγω σκότους δεν το φωτογράφησε. (An Archaeological and Topographical Survey of the Hermionid, Jameson, 1950 p. 23).

Από τα δυτικά τα κολλητά κτίρια θα πήγαιναν προς τον Ταξιάρχη, θα περνούσαν δυτικά του και μετά θα κατηφόριζαν προς τον βράχο του Σκλαβούνου.

***Εικόνα 80.** Η παλιά Κοινότητα και δεξιά της κολλημένο το κτίριο του Καποδιστριακού (προεπαναστατικά οικία Οθωμανού Μπαρδουνιώτη).*

Παλιά φωτογραφία δείχνει τη βορινή πλευρά της παλαιάς Κοινότητας και δίπλα κολλητό το Καποδιστριακό Σχολείο που πριν το 1821 ήταν σπίτι του Οθωμανού Μπαρδουνιώτη (**Εικόνα 80**). Η παλιά Κοινότητα είναι με μικρότερα παράθυρα, ενώ του Μπαρδουνιώτη με πολύ μεγάλα, γιατί είχε μετασκευαστεί για σχολείο. Στου Μπαρδουνιώτη το πάνω μέρος έχει διαφορετική δομή στην τοιχοποιία. Προφανώς το κτίριο είχε και άλλον όροφο με τaráτσα, δηλαδή ένα πυργόσπιτο που μαζί με το αρχαίο τείχος έφτανε και αυτό τα 10 μέτρα. Μετά το μείωσαν κατά έναν όροφο, του έφτιαξαν δίρριχτη κεραμοσκεπή και του άνοιξαν μεγάλα παράθυρα.

Αυτή η εικόνα δείχνει πώς θα ήταν η περίμετρος του Καστρίου: να φανταστούμε τα κτίσματα αυτά χωρίς παράθυρα ή με λίγα πολύ μικρά κοντά στις στέγες τους, το Καποδιστριακό με έναν ακόμη όροφο, με το κύριο μέτωπό του στραμμένο δυτικά. Δηλαδή ένας βορειοδυτικό ισχυρό πυργόσπιτο.

***Εικόνα 81.** Η βορινή μεσαία είσοδος της Παναγίας. Τα μάρμαρα είναι ό,τι απέμεινε από τον παλιό βυζαντινό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.*

Η βορινή πλάγια είσοδος του ναού της Παναγίας (**Εικόνα 81**). Τα μαρμάρινα φθαρμένα σκαλοπάτια προέρχονται από τον βυζαντινό ναό της Παναγίας που κατεδαφίστηκε. Παιδιά έχουν γράψει πάνω τα ονόματά τους και ημερομηνίες. Προφανώς μάρμαρα προερχόμενα από αρχαία σπίτια και ναούς.

Παρακάτω η μόνη εικόνα της βυζαντινής εκκλησίας, σε σημαντική λεπτομέρεια από τη φωτογραφία της δεκαετίας 1900 - 1910 (**Εικόνα 82**). Διακρίνεται το παλιό καμπαναριό του βυζαντινού ναού. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει δημοσιευθεί φωτογραφία παλιά του βυζαντινού ναού, έστω και μιας άκρης του.

Δεξιά βλέπουμε το κτίριο της Κοινότητας το οποίο είναι ισόγειο και ερειπωμένο. Φαίνεται ότι μετά το έκτισαν περίπου στη μορφή της φωτογραφίας στην Εικόνα 80. Αριστερά βλέπουμε ένα ερειπωμένο κτίσμα ακριβώς στις διαστάσεις ανεμόμυλου. Πιθανόν να ήταν ένας

ένατος μύλος στον Πρώνα, και ως ο κοντινότερος στην καστροπολιτεία του Καστρίου να ήταν και ο παλαιότερος όλων.

Εικόνα 82. Λεπτομέρεια από την πιο παλιά (βλέπε **Εικόνα 52**), μέχρι σήμερα, φωτογραφία της Ερμιόνης που πρωτοδημοσιεύτηκε στο βιβλίο «*Η ΕΡΜΙΟΝΗ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ*», Έκδοση τοπικής εφημερίδας «*Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ*», 1993. Λίγο αριστερά, πίσω από το κυπαρίσσι, πρέπει να βρισκόταν ο βυζαντινός ναός της Παναγίας. Το καμπαναριό δεν φαίνεται να είναι μπροστά από τη δυτική είσοδο του ναού, αλλά δίπλα σε αυτήν προς τον βοριά, μέσα στην τότε περιμαντρωμένη του αυλή.

Μια φωτογραφία του 1945 (Site: ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ, Αρχείο Φωτογραφιών Δεληγιάννη – Πετρολέκα) στη γειτονιά νότια του ναού των Ταξιαρχών (**Εικόνα 83**). Φαίνονται σκαλιά από αρχαία μπλόκια που οδηγούν σε μια μάντρα σπιτιού. Η μάντρα είναι διπλή. Έχει είσοδο μάλλον χωρίς πόρτα και ακολουθεί δεύτερη με πόρτα. Έτσι στο ενδιαμέσο σχηματίζεται στεγασμένος χώρος. Το πιθανότερο να πρόκειται για διαβατικό του παλαιού Καστρίου που δεν το γκρέμισαν, αλλά έβαλαν στην επίπεδη στέγη του κεραμίδια και τις καμάρες του τις έκαναν ανοίγματα θυρών (**Εικόνα 84**). Το «τοπίο» μοιάζει πολύ με τα διαβατικά της Κιάφας (Υδρα) που θα δούμε παρακάτω.

Εικόνα 83. Παλιά γειτονιά κάτω από τον ναό των Ταξιαρχών.

Η οικία Οικονόμου επίσης διατηρεί ακόμη τη μεγάλη καμάρα στη δυτική της μάντρα, προφανώς παλιό διαβατικό που συνέδεε την ταράτσα με κάποιο διπλανό σπίτι. Και το παλιό σπίτι του Χατζησταύρου βορειοανατολικά του Οικονόμου είχε στην αυλή εντυπωσιακή καμάρα, όπως και το σπίτι το παλιό του Μαρουλά στην ίδια γειτονιά. Ίσως απομεινάρια της φρουριακής δομής της περιοχής.

***Εικόνα 84.** Λεπτομέρεια Εικόνας 83. Διπλή παλαιά είσοδος, πιθανόν από διαβατικό του Καστρίου.*

Στη λεπτομέρεια φωτογραφίας από το ίδιο Αρχείο βλέπουμε την αποθήκη όπου σήμερα έχει γίνει το Πνευματικό Κέντρο των Ταξιαρχών (**Εικόνα 85**). Στο βάθος διακρίνεται ένας τοίχος του οποίου οι περισσότερες πέτρες είναι αρχαίες. Πιθανόν απομεινάρι κι αυτό του παλαιού Καστρίου.

***Εικόνα 85.** Παλιός τοίχος πιθανόν από την εποχή του Καστρίου.*

Στις παρακάτω Εικόνες **86, 87, 88, 89, 90, 91, 92**, διαβατικά, καμάρες, πύλες που έχουν διασωθεί στον οχυρωμένο οικισμό της Κιάφας στην Ύδρα. Προέρχονται από την εξαιρετική αποτύπωση που υπάρχει στο Site ΥΔΡΑ ΥΔΡΕΑ ΥΔΡΟΥΣΑ με τίτλο: Ύδρα «Η Φρουριακή Δομή του οικισμού της Κιάφας». Με τις φωτογραφίες αυτές μπορούμε να αντιληφθούμε πώς ήσαν τα στενά και τα στενάκια του Καστρίου τον καιρό της πειρατείας, και με βάση αυτά να δούμε πού έχουν διασωθεί έστω και ελάχιστα ίχνη.

Το πότε δημιουργήθηκε η καστροπολιτεία της Κιάφας και από ποιους, έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές ιδιαίτερα Υδραίους. Όσο για το ποιοι την δημιούργησαν, συσχετίζεται με τον ερχομό κυρίως Αρβανιτών στην περιοχή μας. Το ίδιο συμβαίνει και για το Καστέλι Πόρου και Σπετσών και το Καστρί Ερμιόνης. Το πιθανότερο να υπάρχει ένα εύκολο συμπέρασμα: Αφού οι περισσότεροι μιλούσαν αρβανίτικα, άρα αυτοί δημιούργησαν και τις οχυρές αυτές θέσεις. Και επειδή Αλβανοί (ή ας τους πούμε Αρβανίτες) εμφανίζονται στην Πελοπόννησο το 1405, οπότε

αργότερα κατηφορίζουν και προς τα μέρη μας κατά φάρες ποιμένων που ζουν σε προσωρινές καντούνες, αυτοί πιεζόμενοι μέχρι το 1540 κατέφυγαν στα νησιά και τα παράλια και έγιναν τελικά οι ατρόμητοι ναυτικοί και έμποροι του αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Προφανώς τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα, οι οικισμοί αυτοί έρχονται από πολύ παλιότερες εποχές, με πληθυσμούς ελληνικούς, επιβιώνουν και αναγεννώνται με την προσθήκη αρβανίτικου στοιχείου, το περισσότερο προερχόμενο από Αρβανίτες και Έλληνες ναυτικούς και τεχνίτες που ήσαν ενταγμένοι στους στόλους των μεγάλων δυνάμενων της Μεσογείου, των ναυστάθμων και των ναυπηγείων τους. Είναι δύσκολο να δεχτούμε ότι οι αλβανικές ποιμενικές φάρες που ζουν σε καντούνες από τα Τσελεβίνια μέχρι τα Ίρια, άνθρωποι κλειστοί, αγνοώντας πλήρως τα της θαλάσσης, μεταμορφώνονται σε ναυτικούς, εμπόρους, ναυπηγούς κ.λ.π.

***Εικόνα 86.** Διαβατικό στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα. Διαπερνά το ισόγειο σπιτιού.*

***Εικόνα 87.** Διαβατικό ανηφορικό με σκαλάκια στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα.*

***Εικόνα 88.** Μικρό διαβατικό στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα.*

***Εικόνα 89.** Διαβατικό στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα. Τα κάγκελα συμπτωματικά δείχνουν πώς μπορούσαν να αποκόψουν τους εισβολείς οι κάτοικοι.*

***Εικόνα 90.** Διαβατικό – πύλη εισόδου στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα.*

***Εικόνα 91.** Σειρά διαβατικών, σαν μεγάλες καμάρες, στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα.*

***Εικόνα 92.** Διαβατικό μεγάλου μήκους στην καστροπολιτεία της Κιάφας στην Ύδρα.*

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΙΟΥ.

Στην κορυφή του Πρωνός και εντός του αμυντικού οικισμού υπάρχει η εκκλησία των Ταξιαρχών (Ταξιάρχης) και η της Κοιμήσεως της

Θεοτόκου (Παναγία). Οι εκκλησίες και οι ιερείς είχαν πρωτεύοντα ρόλο στην κοινωνική οργάνωση αλλά και στη διοικητική. Η κάθε εκκλησία είχε τους εφημέριους της και τις ενορίες της. Οι ιερείς γνώριζαν ακριβώς όλες τις οικογένειες που ανήκαν στις ενορίες της εκκλησίας τους και τα σπίτια τους. Κατά τη γέννηση το παιδί δεν γραφόταν σε κάποιο «βιβλίο γεννήσεων» από κάποια «κοινοτική υπηρεσία», παρά μόνον από τους γονείς του σημειωνόταν συνήθως στο φύλλο μιας ντουλάπας ή κασέλας η ημέρα και η ημερομηνία γέννησης.

Θυμάμαι την ντουλάπα στην κουζίνα του σπιτιού του περιβολιού μας (κτίσμα ίσως και πριν του 1840) που είχε ημερομηνίες γεννήσεων.

Όταν όμως βαπτίζοταν ένα παιδί τότε ο ιερέας της ενορίας του το κατέγραφε στα κατάστιχα της εκκλησίας με το όνομά του, το όνομα του πατέρα του που πολλές φορές ήταν ενωμένο με του παππού του (π.χ. Γιάννη Πετρολέκα = ο Γιάννης που έχει πατέρα τον Πέτρο που είναι γιος του Λέκα) και την ημερομηνία βάπτισής του. Επίσημα μόνον ο ιερέας της ενορίας μπορούσε να βεβαιώσει με σχετική ακρίβεια την ηλικία ενός ενορίτη.

Ως εκ τούτου ο καθένας ανήκε σε μια ενορία μιας εκκλησίας, άρα σε μια εκκλησία. Μέχρι τη δεκαετία του 1950 υπήρχαν ενορίες του Ταξιάρχη και της Παναγίας. Ακολουθούσαν τον δικό τους επιτάφιο και ξένιζε πολύ το να δούνε κάποιον να εκκλησιάζεται στην άλλη εκκλησία. Λέγανε «εμείς πάππου προς πάππου είμαστε του Ταξιάρχη», «ο τάδε άλλαξε ενορία! Όλο στην Παναγία τον βλέπουμε». Ο ιερέας της ενορίας περνούσε των Θεοφανείων από τα σπίτια των ενοριτών του, τους έκανε την επίσκεψη κατά την εορτή τους που θεωρείτο τιμητική και ευλογία του οίκου.

Θυμάμαι την ψυχική δοκιμασία που πέρασε ο θείος μου Γιάγκος Παπαβασιλείου (Παπαφρέδος), γιος θετός του παπά Αλφρέδου Παπαβασιλείου και η γυναίκα του Αυγουστίνα, δύο άδολοι, απλοί και αγαθοί άνθρωποι, όταν «εκκλησιαστικές μικρόψυχες έριδες» τον εξανάγκασαν κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1960 να παραιτηθεί από αριστερός ψάλτης που ήταν στον Ταξιάρχη και να «βρει καταφύγιο» ως αριστερός ψάλτης στην Παναγία. Αυτή την αλλαγή μέχρι τον θάνατό τους δεν την ξεπέρασαν. Ο γράφων παιδιόθεν «βοηθός» στο αριστερό

ψαλτήρι του θείου Γιάγκου, δεν ακολούθησε τη «μεταβολή», όπως και όλοι οι συγγενείς. Τόσο ισχυρός ήταν παλιά ο ενοριακός δεσμός.

Ο δεσμός με την εκκλησία - ενορία δεν ήταν μόνο θρησκευτικός. Κατά τις μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφανείων, Μ. Παρασκευή, Ανάσταση, Κοίμηση Θεοτόκου η παρουσία όλων των γυναικών ήταν αυτονόητη, αλλά και των ανδρών ένα είδος υποχρέωσης και κοινοτικού καθήκοντος. Άσχετα αν ο άνδρας ήταν «θρησκευόμενος» ή «δεν τα πήγαινε καλά με την εκκλησία», έπρεπε να δώσει το κοινοτικό παρόν, έστω μένοντας έξω στην αυλή, ή παραπλεύρως παρακολουθώντας. Τη στιγμή αυτή καταμετρούσε νοερά το «κοινόν», η κοινότητα, τη δύναμή της. Με τα μάτια έψαχνε ο ένας τον άλλον, και όταν διαπιστωνόταν «απαρτία», μία γενική αγαλλίαση επικρατούσε πέρα της θρησκευτικής. Μια αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα. Θυμάμαι μερικούς παλιούς ναυτικούς που δεν κρατιόντουσαν, τα πίνανε σε καμιά ταβέρνα, αλλά περνάγανε αναψοκοκκινισμένοι για λίγο. Τότε έβλεπες ανθρώπους που σπάνια «πάταγαν το πόδι στην εκκλησία» να παίρνουν αντίδωρο, ακόμη και να κοινωνούν με το «νηστεύσαντες και μη νηστεύσαντες» και τους ιερείς σε αγαλλίαση και ευφροσύνη μόνο και μόνο για το «παρών» που έδωσαν στην κοινότητα.

Παλαιότερα η μέγιστη συνάθροιση ήταν την Κυριακή του Πάσχα στο Ευαγγέλιο της Αγάπης, όπου οι ενορίτες ασπάζονταν αλλήλους και αλληλλοσυγχωρούντο, γιατί ήταν κοινή η ανάγκη για σύμπνοια, να ευδοκιμούν οι γάμοι, οι κοινές δουλειές, οι αποκοτιές, η κοινή άμυνα, να μην υπάρχουν διαιρέσεις. Η εκκλησία – ενορία – κοινότητα, τι πρώτο και τι δεύτερο, τα φοβερά χρόνια που ακολούθησαν μετά το 1204 ιδιαίτερα μετά την πτώση της Βασιλεύουσας (γιατί μέχρι τότε υπήρχε η ελπίς των δικών μας) ήταν η κιβωτός ελληνισμού και ελληνικής γλώσσας. Και ναι μεν από το 1209 η Φραγκοκρατία και στη συνέχεια η Ενετοκρατία ήταν κατάκτηση, αλλά οι «κατακτημένοι του Καστρίου» έβλεπαν πάντα προς τη Βασιλεύουσα προσμένοντας να ξανάλθει το Ρωμαίικο.

Είμαστε «πνευματικά τέκνα» του αρχαίου, και βυζαντινού πολιτισμού, αλλά η ύπαρξή μας οφείλεται στη μεγαλοσύνη των προγόνων μας από τα χρόνια του Ιουστινιανού μέχρι την Ανεξαρτησία. Είμαστε «παιδιά» αυτής της μεγαλοσύνης και αυτών των δύσκολων καιρών.

Έτσι οι ιερείς ήσαν οι πλέον αρμόδιοι, ενημερωμένοι, αλλά κι εγγράμματοι «των ολίγων γραμμάτων» για να κάνουν απογραφή «ψυχών, οικιών και περιουσιών». Ούτε οι Δημογεροντίες, ούτε όργανα αστυνόμευσης μπορούσαν να φέρουν εις πέρας μια απογραφή. Ακόμη και η απογραφή του 1832, στο ελεύθερο κράτος, έγινε από τους ιερείς, ως πλέον αξιόπιστος θεσμός.

Και κάτι ακόμα: ο κόσμος φοβόταν με το δίκιο του τις απογραφές, γιατί έδιναν στοιχεία στους κατακτητές, που με μαθηματική ακρίβεια οδηγούσαν σε φόρους, αγγαρείες, στρατεύσεις κ.λ.π. Οι ιερείς αναλάμβαναν να δίδουν όσο το δυνατόν τα λιγότερα στοιχεία, κρύβοντας ιδιαίτερα την περιουσιακή κατάσταση όλων των υπηκόων.

Ως εκ των άνω το Καστρί είχε δύο εκκλησίες και προφανώς δύο διακριτές ενορίες. Υπήρχε όμως η περίπτωση, αν μία εκκλησία είχε περισσότερους ιερείς ο κάθε ιερέας να είχε την ενορία του. Ας σημειωθεί ότι οι ιερείς ζούσαν από τα τυχερά και τις προσφορές των ενοριτών τους, κατά τα άλλα ασκούσαν κανονικά το επάγγελμά τους ή ήσαν αγρότες.

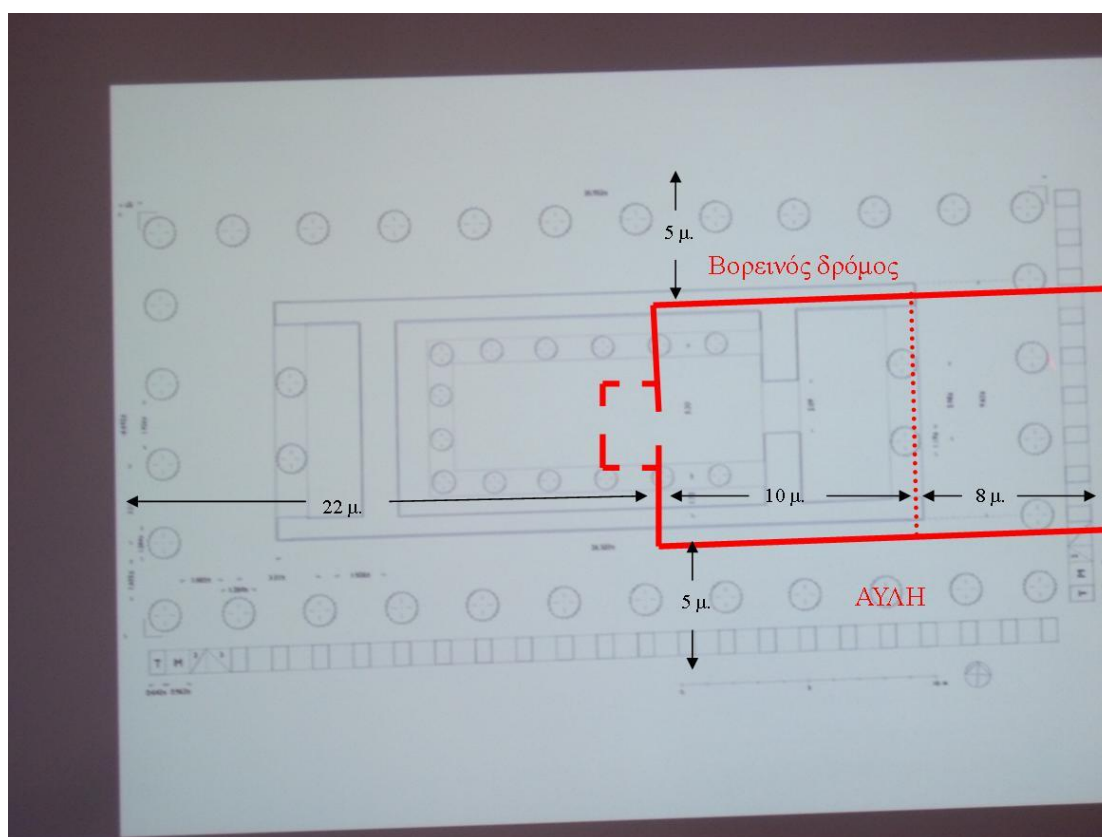
Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ

Θεωρείται πολύ παλαιός. Αρχικά ήταν ο μισός, κτισμένος αμέσως ανατολικά του μεγάλου ναού της Χθονίας. Τα ερείπια του αρχαίου ναού ήσαν φυσικά ορατά, αφού και ο Μηλιαράκης που τα επισκέφτηκε γράφει στο βιβλίο του ότι περί το 1884 που περιηγήθηκε την Ερμιόνη είδε τον ναό των Ταξιαρχών κοντά στα αρχαία ερείπια. Η επέκταση του ναού προς τα δυτικά έγινε επί των ερειπίων του αρχαίου. Στην παρακάτω φωτογραφία (**Εικόνα 93**) βλέπουμε τα θεμέλια του αρχαίου ναού προς την δυτική θύρα του ναού των Ταξιαρχών στο βάθος, ενώ αριστερά είναι η μικρή νότια θύρα.

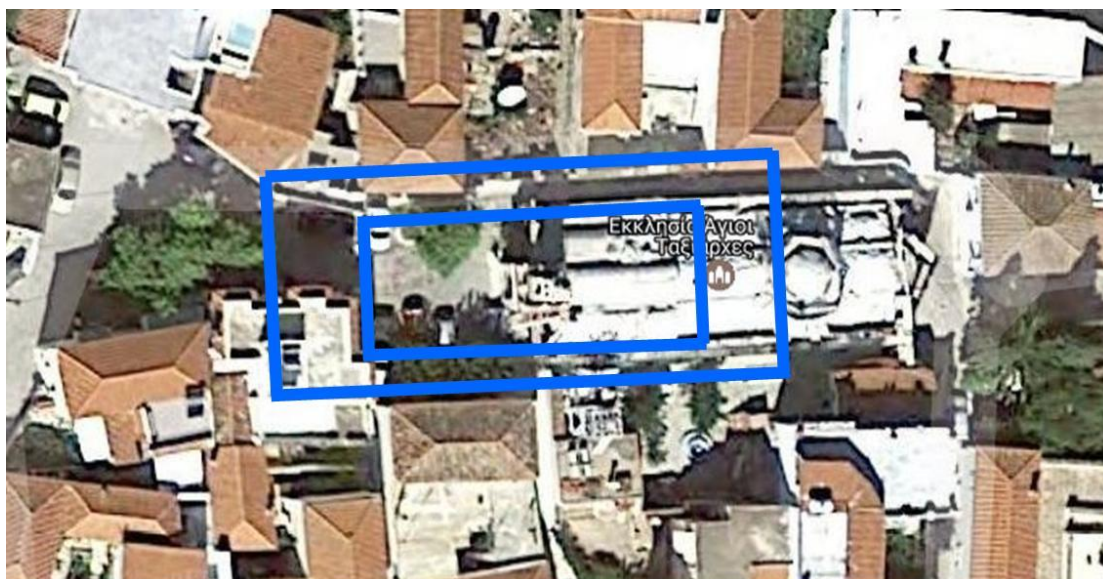
***Εικόνα 93.** Τα εντυπωσιακά θεμέλια του ναού της Χθονίας στο δυτικό μέρος του ναού των Ταξιαρχών από τις πρόσφατες ανασκαφές.*

Ο αρχαίος ναός είναι πολύ μεγάλος. Στην παρακάτω φωτογραφία (**Εικόνα 94**) βλέπουμε με κόκκινο τον σημερινό ναό των Ταξιαρχών πώς είναι τοποθετημένος πάνω στα ερείπια του αρχαίου ναού. Μόνο περίπου τα 18 μέτρα αρχαίου ναού έχουν καλυφθεί από τον ναό των Ταξιαρχών και μάλιστα από το νεότερο δυτικό τμήμα του. Περίπου τα 8 εξ αυτών βρίσκονται κάτω από τον παλαιό βυζαντινό ναό των Ταξιαρχών. Τα υπόλοιπα 22 μέτρα απλώνονται δυτικά στην πλατεία μετά το καμπαναριό, πολύ πέρα και από τις δύο μαρμάρινες κολώνες.

Εικόνα 94. Εντυπωσιάζει το μέγεθος του αρχαίου ναού της Χθονίας. Το ότι ο ναός των Ταξιαρχών (κόκκινο χρώμα) δεν χρησιμοποίησε μέρος του αρχαίου ναού π.χ. τον σηκό του, σημαίνει ότι, όταν κτίστηκε, τα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού της Χθονίας είχαν μεταφερθεί αλλού. Κάποτε όμως, τα πρώτα χρόνια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ίσως και μέχρι τον Ιουστινιανό, δεν αποκλείεται ο αρχαίος ναός να έστεκε στη θέση του και ολόκληρος ή ο σηκός του να είχε μετατραπεί σε Βασιλική, κάτι ανάλογο με ό,τι έγινε στον ναό του Ποσειδώνα στην Πλατεία του Μπιστιού. Γι' αυτό είναι αναγκαία η συνέχιση των ανασκαφών και στη δυτική πλατεία του ναού των Ταξιαρχών.

Στην παρακάτω φωτογραφία (**Εικόνα 95**) με μπλε, είναι ο αρχαίος ναός με τον σηκό του. Από τους εντυπωσιακότερους του ελληνικού χώρου, με μοναδικές ιεροτελεστίες που διέσωσε ο Πausanias.

***Εικόνα 95.** Ο αρχαίος ναός σε σχέση με των Ταξιάρχων και τη γύρω περιοχή. Οι κολώνες που βαστάζουν τον τρούλο δεν βρίσκονται μέσα στη δομή του αρχαίου ναού.*

Ένα άλλο αξιοσημείωτο είναι οι 4 εντυπωσιακοί κίονες που βαστάζουν τον τρούλο των Ταξιάρχων. Για αυτούς γράφει (**Εικόνα 96**) ο δάσκαλός μας Μιχαήλ Παπαβασιλείου στο βιβλίο του «ΘΡΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ» ΣΕΛ. 180:

Τό Μπίστι γιομάτο κατάξερα από τοῦ θεριστῆ τήν κάψα τήν ἀφόρητη σφερδούκλια (ἀσφόδελοι τῶν μεγάλων μας προγόνων, πού μέ τά λούλουδά τους τά χιονάτα, στολίζανε οἱ νέοι τά κεφάλια τους, μέρος νά πάρουνε στήν πομπή τῆς θυσίας τήν ἐπίσημη «Τά Χθόνια» πού γινότανε κάθε Καλοκαίρι μετά τό θέρισμα τοῦ σταριοῦ, γιά νά τιμήσουνε τήν προστάτισσα τους Θεά τῆς Γεωργίας Δήμητρα, στό ὑπέρλαμπρο ἱερό της, πού ὑψωνότανε ἐκεῖ πού σήμερα βρίσκεται ἡ Ἱστορική Βυζαντινή τοῦ Ταξιάρχη ἐκκλησιά (φωτ. 1), χτισμένη μάλιστα μέ ὑλικά τοῦ παλιοῦ ἱεροῦ, ὅπως μαρτυρᾶνε οἱ τέσσερες μαρμαρένιες κολῶνες πού στηρίζουνε τόν Τρούλλο της, οἱ ἄλλες δυό ἀπ' ἔξω πού σχηματίζουνε τή δυτική εἴσοδο τοῦ προαυλίου της, καθώς καί οἱ τεράστιοι ὀγκόλιθοι - Κυκλώπιοι πού δένουν τά θέμελα της), πρόσμενε τήν ἐπιδρομή μας. Ὅλοι μας, μικροί - μεγάλοι, ἀπό πέντε μέχρι καί εἴκοσι χρόνων, τρέχαμε νά μάσουμε ὅτι ξερό βρισκότανε πού νά καίγεται γιά νά φανεῖ καί ν' ἀστράψει στοῦ ἡλίου τό λαμπροφέγγισμα, καθάρια ἡ γυμνή τότε ράχη, χωρίς ἀχνάρι πού νά προδίνει ὅτι κάποτε κι ἐκεῖ, κάποια τῆς φυτικῆς ζωῆς ἱκμάδα βρισκότανε.

***Εικόνα 96.** Ο δάσκαλός μας γράφει για μαρμαρένιες κολώνες.*

Όμως μετά τις ανασκαφές διαπιστώθηκε ότι ο ναός της Χθονίας ήταν δωρικός. Οι κολώνες του τρούλου είναι λείες και τα κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού. Άρα δεν είναι της Χθονίας. Περίεργο, αλλά μόνον ο δάσκαλός μας ασχολήθηκε με τους πράγματι εντυπωσιακούς κίονες του τρούλου.

Λογικές υποθέσεις:

1). Οι κίονες να σχηματίστηκαν από σπονδύλους του ναού της Χθονίας οι οποίοι προφανώς ήσαν από λατυποπαγή λίθο. Γι' αυτό σοβαντίστηκαν και πήραν το λείο κυλινδρικό τους σχήμα, ενώ στην κορυφή τοποθετήθηκαν τα κορινθιακά κιονόκρανα που το φυτικό τους θέμα είναι και χριστιανικό. Αν τα κιονόκρανα είναι αυθεντικά, τούτο σημαίνει ότι όταν κτίστηκε ο βυζαντινός ναός, πιθανόν τον 11^ο αιώνα κάπου στην Ερμιόνη υπήρχαν εντυπωσιακά ερείπια ναού ή στοάς κορινθιακού ρυθμού.

2). Οι κίονες να είναι απομίμηση κτισμένοι με πέτρες και σουβαντισμένοι και πάνω τους τα κιονόκρανα μπορεί να είναι και αυτά απομίμηση, δηλαδή κτιστά και ο διάκοσμός τους με γυψοειδές υλικό.

3). Οι κίονες να είναι κυλινδρικοί από κάποια ερείπια άλλου εντυπωσιακού αρχαίου κτίσματος.

4). Ό,τι και να είναι, για έναν τόσο αρχικά μικρό βυζαντινό ναό, είναι εντυπωσιακοί. Μήπως αρχικά ο ναός ήταν απλός χωρίς τρούλο (Βασιλική), και με το πέρασμα των αιώνων έγιναν σημαντικές αλλαγές με κύρια την προσθήκη του τρούλου με αυτήν την στήριξη που προδίδει αρχαιολάτρη αρχιτέκτονα (**Εικόνα 97**); Μη ξεχνάμε ότι και η Κάτω Παναγία (Παναγίστα) ήταν χωρίς τρούλο, ο οποίος προστέθηκε τα νεότερα χρόνια.

***Εικόνα 97.** Οι εντυπωσιακοί κίονες που υποβαστάζουν τον τρούλο του ναού των Ταξιαρχών.*

Στην παρακάτω φωτογραφία (**Εικόνα 98**) βλέπουμε τις δύο μαρμάρινες κολώνες «που σχηματίζουν την δυτική είσοδο του προαυλίου» κατά τον δάσκαλό μας. Οι κολώνες αυτές δεν έχουν σχέση με τις κιονοστοιχίες του ναού της Χθονίας, και έχουν τοποθετηθεί εκεί, άγνωστο πότε και για ποιο σκοπό. Παρόμοιες μαρμάρινες κολώνες υπήρχαν, μία στη μάντρα του Δεληγιάνη όρθια στημένη μέχρι των ημερών μας, μία σπασμένη στην πλατεία Μπουσουλόντα μπροστά από το Καποδιστριακό και μία πίσω δυτικά του Καποδιστριακού, η οποία ήταν στο μέσο της ταβέρνας του Οικονόμου του Μεγάλου και υποβάσταζε τη στέγη.

Λογικές υποθέσεις:

1). Όπως να ήταν είσοδος προαυλίου, αλλά είναι μεγάλο το άνοιγμά τους και δεν φέρουν ίχνη μηχανισμού κάποιας θύρας.

2). Να υπήρχε κάποιο κτίσμα που εκτεινόταν προς το καμπαναριό του ναού των Ταξιαρχών, κτίσμα το οποίο κατεδαφίστηκε όταν προέκτειναν δυτικά τον ναό και οι δύο κολώνες έμειναν ως διακοσμητικές, ή σε χρήση για το δέσιμο ζώων.

***Εικόνα 98.** Οι δύο μαρμάρινες κολώνες δυτικά του ναού των Ταξιαρχών.*

Ο Μ. Παπαβασιλείου αναφέρει και τους παπάδες του ναού των Ταξιαρχών αρχές 20^{ου} αιώνα (**Εικόνα 99**). Πιθανόν παλιά ο κάθε παπάς να είχε πίσω του μια ενορία δικιά του (όπως αναφέρονται ενορίες παπάδων σε εκκλησία Κρανιδίου στην ενετική απογραφή του 1696).

Στόν τόπο μας από πολύ παλιά δυό ένορίες υπήρχανε, όπως και σήμερα, του Ταξιάρχη, πούτανε και Μητρόπολη, μέ τούς τέσσερες τότε παπάδες του: Παπά Διαμαντή Φασιλῆ, παπά Δημήτρη Φασιλῆ, παπά Νάκο Βασίλη καί παπά Ἀλφρέδο Παπαβασιλείου, καί τῆς Παναγίας μέ τούς δυό: παπά Χρίστο Παπαμιχαήλ, καί παπά Λάζαρο Μπαρδάκο. Οἱ ένορίες αὐτές ἦσαν χωρισμένες καί κυρίως ἀπό τούς νέους, σέ δυό ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα, τούς Ταξιαρχιώτες καί τούς Σιμηργιώτες (τῆς Παναγίας) πού δέν καλοβλεπόντουσαν· καί ὅσο οἱ μέρες τοῦ Πάσχα κοντοζυγώνανε, τόσο καί πότερο ὁ φθόνος τους τράνευε, πού χρειαζότανε χωροφύλακας ἢ δραγάτης, (ἀγροφύλακας ὅπως λέμε σήμερα), νά μπεῖ ἀνάμεσά τους γιά νά φιλιώσουνε, σάν τέτοιες μέρες κάπου σμίγανε, κι ἀλλοίμονο σέ μικροὺς Ταξιαρχιώτες ἢ Σιμηριώτες πού θά τολμάγανε (κουτουράγανε), βράδυ μεγαλοβδόμαδο

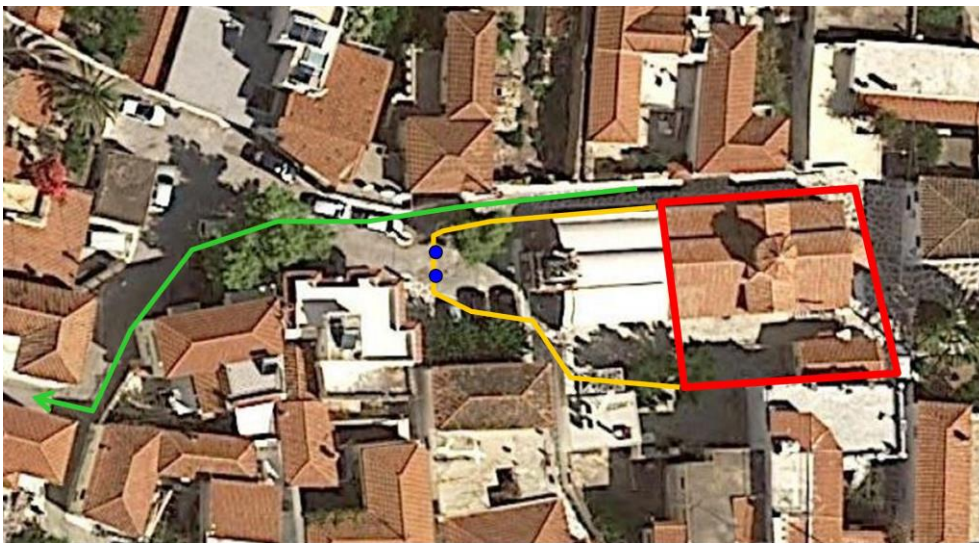
***Εικόνα 99.** Οι παπάδες των Ταξιαρχών και της Παναγίας*

Στην Ενετική Απογραφή του 1696 οι τρεις ιερείς του ναού των Ταξιαρχών γράφουν ότι μόνο αυτή η εκκλησία υπάρχει στο χωριό τους. Οι δύο ιερείς αναφέρουν ότι έγραψαν τα της απογραφής, ενώ ο τρίτος απλώς αναφέρεται με το όνομά του. Αυτό φυσικά δεν είναι ορθό, γιατί η παλιά εκκλησία της Παναγίας ήταν πιθανόν του 11^{ου} αιώνα. Φαίνεται λοιπόν σαν να μην λειτουργεί, να μην έχει ιερείς και ενορία.

Ο ναός των Ταξιαρχών κατά την Γ' Εθνοσυνέλευση δεν ήταν σε καλή κατάσταση και χρειάστηκε γερή επισκευή για να λειτουργηθούν και ορκιστούν εκεί οι σύνεδροι.

Ο ναός των Ταξιαρχών δεν ήταν τόσο ελεύθερος όπως δείχνει σήμερα. Ανατολικά εκεί που σήμερα βρίσκεται ο κήπος υπήρχε η οικία Φίσκα όπου έμενε η Γραμματεία της Συνέλευσης. Η άνοδος προς το ιερό του ναού ήταν ένα στενό δρομάκι που μόλις περνούσαν ζα. Διευρύνθηκε μετά την κατεδάφιση της οικίας. Ούτε και η δυτική πλατεία ήταν τόσο εκτεταμένη.

Στην παρακάτω **Εικόνα 100**, βλέπουμε τον βυζαντινό ναό των Ταξιαρχών με το μοναδικό κελάκι που αναφέρεται στην απογραφή του 1696 (κόκκινη γραμμή). Περιλάμβανε και μικρή αντίστοιχη αυλή. Η κυρία είσοδος του ήταν η μεγάλη νότια θύρα του ναού.

***Εικόνα 100.** Με κόκκινη γραμμή ο αρχικός ναός των Ταξιαρχών. Διακρίνεται σαφώς η νέα προσθήκη προς τα δυτικά και το καμπαναριό του. Με πράσινη γραμμή ο δρόμος που έβγαζε προς τη Μαγγούλα, μοναδικός παλιά, πιθανόν και αρχαιότατος.*

Αν οι δύο μαρμάρινες κολώνες σηματοδοτούσαν ένα μεγάλο δυτικό προαύλιο χώρο (κίτρινη γραμμή), αυτό έρχεται σε αντίφαση με την στενότητα χώρου που υπάρχει στις καστροπολιτείες. Μάλλον και στο χώρο αυτόν υπήρχαν σπίτια παλιά. Όταν μετά την Ανεξαρτησία επεκτάθηκε ο ναός δυτικά γκρεμίστηκαν και έτσι έμειναν οι κολώνες και άνοιξε ο χώρος. Δυτικότερα, μετά τις κολώνες παλιά υπήρχαν σωροί από πέτρες, απομεινάρια κτισμάτων, όπου έστηναν τον Γιούδα.

Σε όλο τον χώρο δυτικά του ναού, υπήρχαν πάντα διεκδικήσεις χώρου από όλα τα σπίτια, που θεωρούσαν το μεγαλύτερο μέρος του προέκταση των σπιτιών τους και των ιδιοκτησιών τους, όπου εκεί έδεναν τα ζα τους, άπλωναν προϊόντα για πούλημα, κάθονταν τα καλοκαίρια κ.λ.π. Δηλαδή αυτός ο χώρος άπλωσε, ως φαίνεται, εις βάρος παλαιών ιδιοκτησιών.

Συμπέρασμα:

Ο ναός των Ταξιαρχών στην καστροπολιτεία μας Καστρί, ήταν μικρός και στριμωγμένος στα κτίσματα με μία μικρή νότια αυλή, όπου και η κυρία είσοδός του και το κελάκι του. Δυτικά του έπρεπε να υπήρχαν κτίσματα και ανάμεσα σε αυτά περνούσε το στενό που έβγαζε προς τον δρόμο της Μαγκούλας (πράσινη γραμμή).

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Ο παλαιός ναός ήταν πιθανόν του 11^{ου} αιώνα. Ίσως να ήταν πολύ παλαιότερος από τον Ταξιάρχη.

Σχετικά με αυτόν τον ναό γράφει ο δάσκαλός μας Μιχάλης Παπαβασιλείου στο βιβλίο του «ΘΡΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ», ότι ο ναός ήταν όμοιος με το Καθολικό των Αγίων Αναργύρων.

Ο πατέρας του, ο Άγγελος Παπαβασιλείου, (η καταγωγή του ήταν από την Αυστρία, λεγόταν Φέλιτς και ήλθε στην Αρκαδία πρώτα κατά την Επανάσταση του 1821), διετέλεσε Δήμαρχος Ερμιόνης (**Εικόνα 101**).

Κατά τον δάσκαλό μας που τότε ήταν μικρό παιδί, ο πατέρας του προέβη σε μια ανεξήγητη πράξη. Με επιμονή έγινε αίτιος της κατεδάφισης του παλαιού ναού ο οποίος βρισκόταν εν λειτουργία ως ενοριακός ναός, για να κτιστεί εκεί νέος μεγαλύτερος.

.....
 'Ο φιδίσιος αυτός δρόμος πού ξεκίναγε όπως είδαμε, από τό μπαρμπέρικο του Προκόπη Μερτύρη καί κατάληγε στο μάναβικο του 'Αντώνη Παπαβασιλείου, είχε σαν επίκεντρο της κυκλικής διαδρομής του την εκκλησιά της Παναγίας, της παλιάς αυτής Σταυροσκέπαστης Βυζαντινής εκκλησιάς, πού κακώς γκρεμίστηκε για να σηκωθεί στη θέση της ή σημερινή καινούργια. Σφάλμα από τα μεγάλα πού κάνανε τότε οι συμπατριώτες μας καί στον όποιο πρωτοστάτησε δυστυχώς καί ο πατέρας μου σαν δήμαρχος του τόπου πού ήτανε, κι ως τόν ξεχώριζε παραδοσολατρεία. Δυνατό καί επίμονο πνεῦμα μέ θέληση ανυπότακτη, κι όμως έδω παρασύρθηκε στην απόφαση του αυτή. Τό πώς, είναι δύσκολο να ξεδιαλύνει κανείς σήμερα μετά από τόσα χρόνια· πιθανό να υπάρχει κάποια δικαιολογία στην άδυναμία της πολιτικής πούχε στο αίμα του, καί αυτό τό συμπεραίνω από τά λόγια «Καλύτερα πρώτος στο χωριό, παρά δεύτερος στην πόλη», πού συχνά έλεγε, αυτό μου τό διαβεβαίωσε καί ο άειμνηστος Δήμαρχος της 'Αθήνας Σπύρος Μερκούρης ένα μεσημέρι πού τρώγαμε σπίτι του, ο όποιος επανειλημμένα του είχε προτείνει νάρθει στην Πρωτεύουσα, να τόν βοηθήσει καί ο ίδιος να τακτοποιήσει την από δέκα πέντε παιδιά φαμέλια του, αλλά αυτός επέμενε στην απόφαση του· έτσι τό Βυζαντινό αυτό Μνημείο, τό όποιο χτίστηκε γύρω στον 11ο μετά Χριστό αιώνα, όμοιο μέ τό Καθολικό του Μοναστηριού των 'Αγίων 'Αναργύρων, στον ίδιο Σταυροσκέπαστο ρυθμό καί άμέσως μετά την από σεισμούς καταστροφή των πρωτοχριστιανικών ναών πού λαμπρότατοι σηκωθήκανε στον τόπο αυτό τό 500 μ.Χ., όπως μάς διδάξανε τά έρείπια μέ τά άπαράμιλλα ψηφιδωτά δάπεδα του Ναού τρίκλιτης Βασιλικής, καθώς καί όλόκληρου του 'Αρχιεπισκοπικού συγκροτήματος, πού βρέθηκε στο 'Ανατολικό

Μπορούσε λοιπόν, χάρη στην αρχιτεκτονική γραμμή του, νά διατηρηθεί σέ καλή κατάσταση, έπειτα από μιά έπισταμένη και προσεχτική έπισκευή, όπως γίνηκε μέ τό Μοναστήρι, και ή νέα τής Παναγιᾶς εκκλησία, αὐτή πού σήμερα εἶναι, νά εἶχε κτιστεῖ στό λιμάνι και συγκεκριμένα στή θέση πού σήμερα εἶναι οἱ ἀποθήκες Λέκα και Γρίβα, όπως ἀρχικά εἶχε προγραμματιστεῖ.

Εικόνα 101. Η καταστροφή του παλαιού βυζαντινού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Δεν δίνει συνέχεια στο θέμα, στο γενικό πνεύμα του βιβλίου του που είναι η καταγραφή της παράδοσης, η διάθεση και το φρόνημα της εποχής του, και όχι η πολιτική και κοινωνική ιστορία της.

Προφανώς η εκκλησία έπεσε θύμα πολιτικής αντίθεσης του Δημάρχου με τον Μητροπολίτη Προκόπιο:

«Ο Προκόπιος, κατά κόσμον Δημήτριος Καραμάνος εκλέχτηκε στις 19 Μαΐου 1912 επίσκοπος Ύδρας και Σπετσών. Η ποιμαντορική του στη νησιώτικη επισκοπή και μετέπειτα μητρόπολη δοκιμάστηκε από τις συνέπειες του Εθνικού Διχασμού και τη φιλοβασιλική στάση του. Μετά την εγκατάσταση του Ελευθέριου Βενιζέλου ως πρωθυπουργού στην Αθήνα, ο Προκόπιος και οι λοιποί αρχιερείς που μετείχαν στο εναντίον του «Ανάθεμα» το 1916 κηρύχθηκαν έκπτωτοι του θρόνου τους από το Ανώτατο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο. Ο επισκοπικός θρόνος της Ύδρας δεν πληρώθηκε με τη χειροτονία νέου επισκόπου. Ο Προκόπιος επανήλθε στην επιτροπή με βασιλικό διάταγμα μετά τη νίκη των βασιλικών στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την επάνοδο των αντιβασιλικών στην εξουσία, ο Προκόπιος κηρύσσεται για δεύτερη φορά έκπτωτος. Η οριστική λύση του ζητήματος, ήλθε στις 28 Δεκεμβρίου 1922, οπότε η Μείζων Σύνοδος της Εκκλησίας αποφάσισε την επάνοδο όλων των έκπτωτων αρχιερέων στις επισκοπές τους.»

Στις 07-03-2017 σε συζήτηση για αυτό το θέμα με τον φίλο Βασίλη Νάκο, γιο του αείμνηστου ιερέα των Ταξιαρχών Μιχάλη Νάκου μου είπε τα εξής:

«Η παλιά εκκλησία γκρεμίστηκε τη δεκαετία του 1910 - 1920. Ο πατέρας του, παπα Μιχάλης του έλεγε ότι ο Προκόπιος που ήταν βασιλικός, έλειπε το διάστημα της κατεδάφισης. Ο Προκόπιος είχε σχέδιο να κτιστεί μεγάλος ναός στις αποθήκες «Λέκα και Δρίβα» στο Λιμάνι, των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου.».

Άσχετα από το κίνητρο, ο ναός εξαφανίστηκε. Δεν είναι σύνηθες να καταστρέφεται βυζαντινός ναός εν λειτουργία για όποια αιτία.

Οι αγιογραφίες του, ο διάκοσμός του, έγιναν μπάζα που πιθανόν πετάχτηκαν δίπλα στα λεγόμενα Καραβανέικα που τότε ήταν η γκουλούμα της Ερμιόνης. Αγκωνάρια και πολλές πέτρες του χρησιμοποιήθηκαν στον νέο ναό.

Παρ' όλα αυτά ορισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του βυζαντινού ναού (σημάδι ότι στην τοιχοποιία του βυζαντινού ναού θα είχαν ενσωματωθεί και μέλη αρχαίων ναών), χρησιμοποιήθηκαν στα σκαλιά της πλαϊνής βορινής θύρας του νέου, που πρέπει να ήταν και η κεντρική είσοδος. Είναι πολύ φθαρμένα, σημάδι ότι προέρχονται από οικοδομήματα της αρχαίας Ερμιόνης. Είναι επιμήκη και φαίνεται να ήσαν σκαλοπάτια στο ιερό βήμα, ή παραστάτες θυρών (**Εικόνα 102**).

***Εικόνα 102.** Ό,τι απέμεινε από τον παλιό βυζαντινό ναό της Παναγίας.*

Και ο βυζαντινός ναός ήταν στριμωγμένος, νότια είχε το σπίτι του Οικονόμου κτισμένο την εποχή του Όθωνα, και δυτικά εκεί που σήμερα είναι το μεγάλο καμπαναριό ήταν σπίτι και ταβέρνα του Παπαμιχαήλ.

Ο δάσκαλός μας προσπαθούσε μικρός (περί το 1912 – 1913) να παίζει με τα σιδερένια και ξύλινα σήμαντρα της παλιάς βυζαντινής Παναγίας που ακόμη βρίσκονταν κοντά στη βορινή είσοδο, όπου στεκόταν ο επιτάφιος για να περάσει ο κόσμος από κάτω. Γράφει ότι υπήρχε αυλή με ψηλό τοίχο και κάγκελα, προφανώς στη βορινή πλευρά (**Εικόνα 103**).

Καί οι ἐκκλησιές εἶχανε ἀκόμα τὰ ξύλινα καί σιδερένια σήμαντρα, τὰ ὁποῖα πρόλαβα κι ἐγώ καί προσπαθοῦσα μάλιστα μέ τ' ἀδύναμα μικρά χεράκια μου νά χτυπήσω, στήν παλιά τῆς Παναγιᾶς ἐκκλησιά, πού βρισκόντουσαν κρεμασμένα ἔξω καί δίπλα στή μεσιανή πόρτα τῆς.

βολικό στόν Σταυρικό τόν πόνο ἄρτυμα, ἦτανε τό φοβερό καί πρωτόγονο σέ θέαμα ἔθιμο καί μάλιστα ἀπ' αὐτούς πού τόση πίστη καί λατρεία δείχνανε, ὁ τριγωνοπόλεμος πού δινότανε ἔξω ἀπό τίς ἐκκλησιές τήν ὥρα πού τόν ἐπιτάφιο τῆς ἄλλης ἐκκλησίας περνάγανε. Τρίγωνα, βαρελότα, τρακατροῦκες, φούσια, τόν πανικό σ' ὅλους σπέρνανε, μά πιότερο στίς γυναῖκες, γιατί ὀρισμένες ἀπό δαῦτες τό ζητάγανε μ' ἓναν τρόπο προκλητικό ἀπό μόνες τους, καί μέ τούς ὑστερισμούς τους τήν πιθυμιά τῶν ἀρσενικῶν πολεμιστῶν τήν ἀκόρεστη, πιότερο ἀνάβανε. Ἡ αὐλή τῆς Παναγιᾶς προσφερόταν σάν μοναδική σέ τέτοιου εἶδους ἐκδήλωση, γιατί εἶχε τριγύρω στήν αὐλή, πεζούλι ἀψηλό μέ κάγκελα, ἀπ' ὅπου οἱ ἀνεβασμένοι νέοι ἀνεμπόδιστα ρίχνανε στό ἐχθρικό στρατόπεδο, τὰ τοιμασμένα ἀπό μέρες πρὶν πολεμοφόδια, χάζι κάνοντας· ποτέ ὅμως πάνω στόν ἐπιτάφιο, οὔτε καί στούς σεβάσμιους τῆς Μεγάλης τοῦ Θεοῦ μας Ἐκκλησίας λειτουργούς.

Εικόνα 103. Υπήρχε βορινή αυλή στην Παναγία με υψηλό πεζούλι με κάγκελα.

Το σπίτι του δασκάλου μας είναι το σημερινό Μουσείο Παιχνιδιών. Μπροστά από την αυλή του κάθονταν κουβέντι στον πλακοστρωμένο δρόμο μεταξύ μάντρας και ιερού Παναγίας (**Εικόνα 104**).

χιέρα για τα γόνατά της (ήταν μικρό, είδους σλίπ, πανταλονάκι από μέσα). Σάν ποδιές μ' ένα μικρό, είδους σλίπ, πανταλονάκι από μέσα). Σάν μπόρεσα με τη βοήθεια της παρέας του νά ξεφύγω από τὰ χέρια του καί νά φτάσω τρέχοντας στο σπίτι λίγη ανάκούφιση καί προστασία νά βρω, άλλη συμφορά ἐκεῖ μέ πρόσμενε. Στήν αὐλή ἀπ' ἐξω στο πλακόστρωτο πεζοδρόμιο, καθόντουσαν, ἡ μητέρα μου, μαζί μέ τίς γειτόνισσες στο ἀπογευματινό κουβέντι, μέ τό σχετικό καφεδάκι μέσα στο ὁποῖο μοσχοβόλαγε ἡ μαντζουράνα που ξέχωρη νοστιμάδα τοῦδινε. Τά κουβέντια αὐτά ἦσαν ἡ μοναδική ψυχαγωγία γιά τίς γυναῖκες τῆς τότε ἐποχῆς, σ' αὐτά συζητάγανε ὅλα τοῦ χωριοῦ τὰ νέα. Ποιός ραβωνιάστηκε καί τί προῖκα πήρε, ποιός παντρεύεται καί τί προικιά εἶχε ἡ νύφη), ποιός εἶναι ἄρρωστος καί ἂν εἶναι σοβαρή ἡ ἀρρώστεια του, ποιός γιαντρός τόν κουράρει καί τί φάρμακα τοῦδωσε, ποιά γέννησε, πῶς γέννησε καί ποιά μαιμή τήν ξεγέννησε... ποιά ἐρωτεύεται καί μέ ποιόν καί μέχρι ποῦ ἔχουνε φτάσει οἱ σχέσεις τους... "Ὅλα τὰ ξομπλιάζανε καί ἡ κάθε μία μέ τό δικό της τρόπο καί μέσα ἀπό τό πρίσμα πού τᾶβλεπε... Μόλις μ' ἀντίκρουσε ἡ μητέρα μου συνοδευόμενο ἀπ' ὅλο τό τσουῆμο τῶν συμμαθητῶν μου καί μ' ἄκουσε νά

Εικόνα 104. Μεταξύ οικίας Παπαβασιλείου και ιερού Παναγίας υπήρχε πλακόστρωτο.

Αυτό σημαίνει ότι ο πλακοστρωμένος δρόμος ανάμεσα Ανάργυρου Μερτύρη, Παύλου Φραγκούλη και Νάκου (**Εικόνα 105**) είναι πολύ παλιός και συνέχιζε στο ιερό της Παναγίας και προφανώς περνούσε έξω από τη βορινή αυλή του ναού προς την πλατεία Μπουσουλόντα.

***Εικόνα 105.** Το πλακόστρωτο Μερτύρη, Φραγκούλη, Νάκου. Μάλλον πρόκειται για παλιό πλακόστρωτο της καστροπολιτείας του Καστρίου.*

Άρα ο παλιός βυζαντινός ναός της Παναγίας (Κοιμήσεως Θεοτόκου), με μπλέ γραμμή στο σχέδιο (**Εικόνα 106**), είχε δυτικά του το με πράσινη γραμμή σπίτι και ταβέρνα Παπαμιχαήλ, νότια το μεγάλο σπίτι του Αντώνη Οικονόμου που το χώριζε ένα μικρό στενάκι, όπως και τον σημερινό ναό, ανατολικά υπήρχε το καλντερίμι μεταξύ Παπαβασιλείου και ιερού του ναού, και βόρεια η αυλή, με κίτρινο χρώμα. Ο χώρος της αυλής σήμερα είναι πευκοφυτεμένος και ελεύθερος, αλλά είναι της εκκλησίας.

Άρα και η εκκλησία της Παναγίας ήταν στριμωγμένη αρκετά, και οι γύρω ελεύθεροι χώροι που μοιάζουν σήμερα σαν μικρές πλατείες ήσαν διεκδικούμενοι από τους γύρω κατοίκους, άρα θεωρούνταν προεκτάσεις των σπιτιών τους και των δραστηριοτήτων τους.

***Εικόνα 106.** Με μπλε η πιθανή θέση του παλιού βυζαντινού ναού. Με κίτρινο το πεζούλι της βορινής αυλής του. Με πράσινο η κατεδαφισθείσα οικία και ταβέρνα Παπαμιχαήλ. Με κόκκινο η πιθανή πορεία του περιμετρικού συμπαγούς «τείχους» από σπίτια της καστροπολιτείας του Καστρίου.*

Αυτά τα λίγα λοιπόν έμειναν από την ιστορία ενός βυζαντινού ναού πιθανόν του 11^{ου} αιώνα.

Ο ναός δεν αναφέρεται στην ενετική απογραφή του 1696.

Λογικές εξηγήσεις:

1). Να ήταν ασυντήρητος και να μην λειτουργείτο.

2). Κατά την Πρώτη Τουρκοκρατία να τον είχαν μετατρέψει σε τζαμί και να μην είχε αποκατασταθεί ακόμη ως ενοριακή εκκλησία. Κάτι ανάλογο αναφέρει ο ιερέας Θερμησίας στην απογραφή του 1696, ότι η εκκλησία της Παναγίας μέσα στο κάστρο του Θερμησίου ήταν προηγουμένως τζαμί και επί των ημερών του ξανάγινε εκκλησία.

Συμβαίνει στις καστροπολιτείες (καστέλια) Πόρου (**Εικόνα 107**), Σπετσών (**Εικόνα 107 α**), Καστράκι Παναγίας Τσελεβίνια, κάστρο Θερμησίας, μία εκ των μικρών παλαιών εκκλησιών τους να είναι της Παναγίας. Για την Ύδρα μάλιστα ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, το Μοναστήρι της Ύδρας, ήταν το εκκλησιαστικό, κοινοτικό και πολιτικό κέντρο του νησιού. Όμως ο παλαιότερος ναός της Ύδρας βρίσκεται στη καστροπολιτεία της Κιάφας, ο ναός «της Γεννήσεως του Χριστού» που οι Ύδραίοι τον αποκαλούν του «Μικρού Χριστού» (**Εικόνα 107 β**). Η Κωνσταντινούπολη αρχικά ήταν αφιερωμένη στον Δεσπότη Χριστό, αλλά πολύ αργότερα έγινε η Πόλη της Παναγίας. Άραγε η Κιάφα να είναι τόσο παλιά και να διατήρησε την αρχική παράδοση;

Εικόνα 107. Το παμπάλαιο εκκλησάκι της Παναγίας στο Καστέλι του Πόρου. Από το site του Β. Κουτουζή. Ο Μηλιαράκης το 1884 πρόλαβε να δει στον χώρο αυτό γκρεμισμένα διαβατικά και καμάρες του Καστελιού.

***Εικόνα 107 α.** Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καστέλι των Σπετσών. Από το site του Δήμου Σπετσών. Παλαιότερα ήταν η μητρόπολη του νησιού. Δυστυχώς στο Καστέλι ελάχιστα παλαιά ίχνη διασώθηκαν.*

***Εικόνα 107 β.** Το παμπάλαιο εκκλησάκι «της Γεννήσεως του Χριστού», «ο Μικρός Χριστός» των Υδραίων, στην καστροπολιτεία της Κιάφας. Στην*

«Χριστιανική Ύδρα», 1938, αναφέρεται ότι εγκαινιάστηκε από τον επίσκοπο Τζιάς και Θερμίων το 1640. (site ΥΔΡΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑ).

Στο συλλογικό υποσυνείδητο φαίνεται ότι ρίζωσε το γεγονός της διάσωσης της πολιορκούμενης Πόλης από τους Πέρσες και του Αβάρους τον Αύγουστο του 626 και το ότι ο Ακάθιστος Ύμνος ψάλθηκε από το πλήθος στην εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η Παναγία λοιπόν ως προστάτης Υπέρμαχος Στρατηγός έχει την «πρώτη θέση» στις καστροπολιτείες.

Αν και η ενετική απογραφή του 1696 δεν αναφέρει τον ναό της Παναγίας, το 1828 με τη διοικητική αναδιάρθρωση του Καποδίστρια, η Δημογεροντία Ερμιόνης σφραγίζει τα έγγραφά της με την σφραγίδα στο παρακάτω έγγραφο (Εικόνα 108):

Εικόνα 108. Η Σφραγίδα της Δημογεροντίας Ερμιόνης σε έγγραφο 7/4/1828.

Η «ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΑΣ ΚΑΣΤΡΙ ΚΤΑ ΝΧΓ 1808 +» έχει στο κέντρο της την Κοίμηση της Θεοτόκου και είναι σε χρήση

τουλάχιστον από το 1808. Μετωπικά ο Χριστός που κρατάει την ψυχή, το «πνεύμα» της Παναγίας. Σε άλλες σφραγίδες απεικονίζονται γύρω του και οι Απόστολοι σύμφωνα με το «Απόστολοι εκ περάτων, συναθροισθέντες ενθάδε, Γεθημανή τω χωρίω, κηδεύσατε μου το σώμα, και συ, Υιέ και Θεέ μου, παράλαβέ μου το πνεύμα.». Αν και η σφραγίδα είναι πολιτικό - κοινοτικό σύμβολο του θεσμού της Δημογεροντίας, η κοινότητα δεν έχει ακόμη διαχωριστεί από την ενορία – εκκλησία.

Οι σφραγίδες σε έγγραφα καθιερώθηκαν μετά το 1774, και ως αρχικά μοναστηριακές και κλήρου έφεραν αγαπητούς αγίους ή πολιούχους. Γρήγορα πέρασαν ως σφραγίδες Κοινοτήτων με κατά κανόνα παράσταση του πολιούχου, της πόλης, του χωριού ή του νησιού, άλλως, του Χριστού ή του Σταυρού.

Στον Πόρο έχουμε «ΣΦΡΑΓΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΝΙΣΟΥ ΠΟΡΟΥ 1792» και στο κέντρο τον πολιούχο και προστάτη του νησιού Άγιο Γεώργιο.

Της Ύδρας η σφραγίδα φέρει τον Χριστό και το μικρό εκκλησάκι στην Κιάφα, ο Μικρός Χριστός όπως το αποκαλούν, είναι τα παλαιότερο του οχυρωματικού οικισμού, της καστροπολιτείας της Κιάφας. Παρόλα αυτά, αργότερα σύμβολο της Ύδρας και προστάτης γίνεται το Μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Η σφραγίδα των Σπετσών φέρει την Κοίμηση της Θεοτόκου, και ένα από τα δύο μικρά εκκλησάκια του Καστελιού, το παλαιότερο, είναι η Κοίμηση της Θεοτόκου, που ήταν και η πρώτη μητρόπολη των Σπετσών.

Στο Κρανίδι έχουμε «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ 1788» και στο κέντρο τον πολιούχο και προστάτη του χωριού τον Ιωάννη τον Πρόδρομο όπως βλέπουμε στην παρακάτω φωτογραφία (**Εικόνα 109**).

Εικόνα 109. Η σφραγίδα Δημογεροντίας Κρανιδίου σε έγγραφο 27/12/1827.

Η σφραγίδα βρίσκεται επί εγγράφου 27 Δεκεμβρίου 1827, πριν την αλλαγή που επέφερε ο Καποδίστριας με τις Δημογεροντίες.

Και η σφραγίδα των Διδύμων φέρει την εικόνα του πολιούχου της Αγίου Νικολάου.

Εκ των άνω συνάγεται ότι το 1828 και τουλάχιστον από το 1808 πολιούχος και προστάτης του Καστρίου ήταν **η Παναγία** και όχι ο Ταξιάρχης. Αυτό έρχεται σε συμφωνία με τη λαϊκή πίστη ότι η Παναγία είναι προστάτης κάστρων και φρουριακών οικισμών. Η Παναγία κατά τη διάρκεια του Αγώνα είχε ιερείς και λειτουργούσε ως ενορία.

Κατά παράδοση η Παναγία ήταν περισσότερο η ενορία των γεωργών και των ξένων. Οι εξ Αρκαδίας κτηνοτρόφοι που σταδιακά εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ερμιόνη γίνονταν ενορίτες της Παναγίας. Ο Άγιος Μόδεστος, προστάτης και θεραπευτής των ζώων εορτάζετο πάντα στην εκκλησία της Παναγίας. Και το Καστρί στους αιώνες της πειρατείας, ως φέουδο είχε πολλούς περισσότερους αγρότες και κτηνοτρόφους παρά ναυτικούς και ψαράδες.

Αρα το Καστρί είχε δύο εκκλησίες, όπως και τα καστέλια Πόρου και Σπετσών, με προστάτη την Παναγία, και τον Ταξιάρχη ως δεύτερη εκκλησία.

ΠΕΡΙΦΟΡΑ ΕΠΙΤΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ. ΠΟΜΠΗ ΘΕΟΦΑΝΕΙΩΝ.

Τέλη 19^{ου} αρχές 20^{ου} αιώνα ο Επιτάφιος των Ταξιαρχών έκανε τον κύκλο του πλακόστρωτου δρόμου και περνούσε από τον ναό την

Παναγίας επιστρέφοντας από τον δρόμο που περνάει από την πλατεία Μπουσουλόντα. Της Παναγίας ακολουθούσε αντίστροφη πορεία στην ίδια διαδρομή και περνούσε μέσα από την αυλή των Ταξιαρχών. Η υποδοχή του «ξένου» επιταφίου σε κάθε εκκλησία γινόταν με βαρελότα και τρίγωνα κάθε είδους. Πανζουρλισμός, όπως γινόταν και την Ανάσταση. Η κυκλική πορεία ήταν περίπου η περίμετρος του πάνω μέρους της καστροπολιτείας του Καστρίου.

Το Ηρώον φτιάχτηκε το 1930 και δεν υπήρχε λόγος οι Επιτάφιοι να περνούν από το Λιμάνι. Αργότερα οι Επιτάφιοι «μόνιασαν», ηρέμησαν τα πράγματα στις δύο ενορίες, και της Παναγίας περνούσε από τον Ταξιάρχη και κατέβαιναν μαζί στο Ηρώον για δέηση, ενώ πριν έκαναν μια στάση στο ψηφιδωτό δάπεδο απέναντι από το Φαρμακείο του Παπαμιχαήλ για δέηση, όπου εκεί ήταν παλιά η Βασιλική του Αγίου Βασιλείου.

Η περιφορά της Εικόνας της Παναγίας γινόταν σε στενότερο κύκλο, σχεδόν γύρω από την εκκλησία. Όσο για των Ταξιαρχών, δεν είναι βέβαιο ότι γινόταν παλιά περιφορά της Εικόνας τους.

Η πομπή των Θεοφανείων κατέβαινε, αφού οι ιερείς των Ταξιαρχών περνούσαν από την Παναγία. Περνούσαν όλοι μαζί για δέηση από το ψηφιδωτό δάπεδο του Αγίου Βασιλείου και κατέβαιναν στο μόλο των Μητσαίων. Αργότερα μετά τη δέηση στου Αγίου Βασιλείου έστριβαν προς το Λιμάνι.

Πριν τη δημιουργία του Ηρώου η 25^η Μαρτίου εορταζόταν στη Μπουσουλόντα και αργότερα στα Μαντράκια, στο Τροκαντερό.

Οι τσάρκες, οι μόστρες, όπως λέγανε, και τα μπροβαρίσματα καθώς και οι χοροί γίνονταν στη Μπουσουλόντα και στα δυτικά Μαντράκια.

Πριν γίνει το Ηρώον και οι μόλοι στο Λιμάνι, όλα ήσαν συγκεντρωμένα μέσα στην περίμετρο που ορίσαμε ως όριο της Καστροπολιτείας. Το Λιμάνι και το Μπίστι που τότε σχεδόν άρχιζε από το πεύκο του Μαρμαρινού ήταν μακρινά μέρη, καινούργιοι τόποι κατοικίας. Όλων των παλιών η σκέψη και η παρουσία ήταν στα όρια της παλιάς καστροπολιτείας και των δυτικών Μαντρακιών.

Αργότερα η κίνηση μεταφέρθηκε στο πολυσύχναστο Λιμάνι, όχι όμως και η θρησκευτική ζωή. Ούτε στα Μαντράκια ούτε στο Λιμάνι κτίστηκε ναός. Αντίθετα με ό,τι συνέβη σε Ύδρα, Πόρο και Σπέτσες, όπου οι ναοί των καστελιών τους έμειναν ως εξωκκλήσια, και με τη μεταφορά του οικισμού τους στα λιμάνια, φτιάχτηκαν σε αυτά νέοι μεγαλόπρεποι ναοί.

ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΠΟΛΗ.

Ο Γιάννης Μάλλωσης στο βιβλίο του «Η ΕΝ ΕΡΜΙΟΝΗ Γ' ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ» στις σελίδες 67 έως και 81 δίνει «στιγμιότυπα» των συνεδριάσεων και ορισμένα συμβάντα στον οικισμό. Έχει ο ίδιος γνώση άριστη του οικισμού, αφού γεννήθηκε το 1890, άρα γνώρισε τον οικισμό της **Εικόνας 52**. Πέραν αυτού είχε περιγραφές από τους προγόνους του για τον οικισμό περίπου τα χρόνια της Επανάστασης, αφού ο παππούς του Θεodorάκης Μάλλωσης ήταν αγωνιστής του 1821.

Μιλάει για την άνω πόλη της Ερμιόνης την οποία περιέρχονται τυμπανιστές το πρωί για να μαζευτούν οι πληρεξούσιοι στην οικία Οικονόμου. Όμως οι στρατιώτες – τυμπανιστές περνούν από ένα σπίτι που γλεντάνε στην αυλή, στρώνονται κι αυτοί, μεθούν και ξεχνούν τα τύμπανα, τα οποία παίρνουν παιδάκια που φεύγουν να παίζουν στα κτήματα. Οι πληρεξούσιοι που παρουσιάζονται είναι λίγοι, ένας στρατιωτικός τρέχει να δει τι έχει συμβεί, ρωτάει και του λένε ότι στην κάτω πόλη δεν ακούστηκαν τύμπανα. Εντοπίζει το σπίτι και τους μεθυσμένους τυμπανιστές και στην απελπισία του παίρνει ένα μεγάλο ταψί και περιφέρεται κτυπώντας το στα Μαντράκια.

Προφανώς το σπίτι που έχει γλέντι στην αυλή δεν είναι κοντά στην οικία Οικονόμου (θα γίνονταν αμέσως αντιληπτοί), αλλά στη γειτονιά της Παναγίας, και τα παιδιά φεύγουν προς την κατηφόρα, προς το σημερινό Φουγάρο για να βγουν στα κτήματα. Η κάτω πόλη της Ερμιόνης είναι τα Μαντράκια και όχι το Λιμάνι.

Όταν η Εθνοσυνέλευση μεταφέρεται στον Δαμαλά, *«τα αρχεία της Συνελεύσεως και αι αποσκευαί των πληρεξουσίων μετεφέρθησαν συνοδεία*

στρατού δια ξηράς εις Δαμαλά, δια ξηράς δε μετέβησαν και οι πλείστοι των πληρεξουσίων. Ο Κολοκοτρώνης, Σισίνης, Κουντουριώτης, Κανάρης, Μπότσης και άλλοι πληρεξούσιοι αναχώρησαν δια θαλάσσης, η γενομένη δε εις αυτούς προπομπή υπό του λαού της Ερμιόνης υπήρξε αποθεωτική και εις άκρον συγκινητική.». Θα πρέπει να φανταστούμε ότι η συναναχώρηση με ιστιοφόρο θα έγινε από το μόλο του Νίκα στα Μαντράκια, ενώ οι Καστριώτες θα έστεκαν στους Βράχους Σκλαβούνου και Αραπάκη, όπως και στο μεταξύ τους υπερυψωμένο στενάκι πάνω από τα εκεί αρχαία λατομεία, αποθεώνοντάς τους με συγκίνηση, γιατί αντιλαμβάνονταν ότι αυτή η συνύπαρξη στο ίδιο πλοίο ήταν σύμβολο ενότητας και σύμπνοιας για το καταταλαιπωρημένο από τους εμφύλιους γένος.

ΠΕΤΡΟΠΟΛΕΜΟΣ, ΞΙΦΟΜΑΧΙΕΣ

Μέχρι και αρχές 20^{ου} αιώνα ο πετροπόλεμος ήταν η μάστιγα του χωριού, που ούτε η αστυνομία, ούτε η εκκλησία μπορούσε να περιορίσει. Το ίδιο και τα κάθε είδους βαρελότα τα οποία ρίχνονταν και μέσα στις εκκλησίες. Η περιφορά των Επιταφίων και το βράδυ της Ανάστασης ήταν πραγματικός πόλεμος.

Για τους παλιούς Ερμιονίτες το Καστρί χωριζόταν στους Πανωμερίτες (Λαρτανιώτες στα αρβανίτικα), του «πάνω μαχαλά» και στους Κατωμερίτες (Ποστανίτες), του κάτω μαχαλά. Αρχικά Κατωμερίτες ήσαν οι Μαντρακιώτες αλλά με την επέκταση του οικισμού προστέθηκε η συνοικία Λιμάνι (Λιμανιώτες) και Μπίστι (Μπιστανιώτες), ενώ οι προς τους Μύλους ονομάστηκαν Μυλιώτες. Έτσι στον πετροπόλεμο ενώ αρχικά η διένεξη ήταν Λαρτανιώτες – Μαντρακιώτες (ως Ποστανιώτες), μετατράπηκε σε Λαρτανιώτες – Ποστανιώτες (ως συμμαχία Μαντρακιωτών, Λιμανιωτών, Μπιστανιωτών). Τα νεότερα χρόνια ο πετροπόλεμος αντικαταστάθηκε με τις ξιφομαχίες στον Μύλο του Μπιστιού που γρήγορα έδιναν τη θέση τους στον πετροπόλεμο με διαμάχη κυρίως Λαρτανιωτών – Λιμανιωτών. Η θρησκευτικοί «πόλεμοι» την Μ. Παρασκευής και της Ανάστασης, με το κλέψιμο των λαμπάδων

και τα βαρελότεα αφορούσαν τις εκκλησίες Ταξιαρχών και Παναγίας ως ενορίες.

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ.

Βρίσκεται στο παλαιό νεκροταφείο της Ερμιόνης και πιστεύεται ότι και αυτός είναι του 11^{ου} αιώνα ή και ακόμα παλαιότερος. Το νεκροταφείο δεν έχει τάφους πολύ παλιούς. Δεν υπάρχουν ενδείξεις, ώστε να συνδέσουμε τον ναό με παλαιό νεκροταφείο του αμυντικού οικισμού του Καστρίου.

Φαίνεται ότι πρώτο νεκροταφείο του Καστρίου, ή ένα από τα πρώτα, ήταν στην Κάτω Παναγία, μετά ακολούθησε του Αγιογιάννη και μετά του Αγιαντρέα.

Είχε ακουστεί ότι πάνω από τον Αγιαντρέα, δίπλα στον δημόσιο δρόμο υπήρχαν ορισμένα μικρά κτίσματα που ο Φιλαδελφέας τα είχε χαρακτηρίσει ως οθωμανικούς τάφους.

Ο Άγιος Ανδρέας, των Αποστόλων Πρωτόκλητος, σχετίζεται με τη λατρεία της Δήμητρας. Στους ναούς του στην εορτή του, 30 Νοεμβρίου, διανυχτέρευαν αναμένοντας την εμφάνιση του Αγίου σε όνειρο, κάτι ανάλογο με τη λατρεία της Δήμητρας στην εορτή των Επιφανείων. Από τον τάφο του έβγαινε «μάννα», μια μάζα από αλεύρι και λάδι που μύριζε ωραία. Όσο περισσότερο μάννα έβγαινε, τόσο καλύτερη θα ήταν και η συγκομιδή της ερχόμενης χρονιάς. Στη γιορτή του στην Ερμιόνη έφτιαχναν κιούριλιες (τηγανίτες), ουσιαστικά αλευροχυλός (κιου) και λάδι, γιατί πίστευαν ότι αν δεν φτιάξουν, θα εύρισκαν τα τηγάνια τους τρυπημένα (Αγιαντρέας ο τρυποτηγανάς).

Έχει σχέση και με το νερό. Γνωστό το θαύμα του όταν βρέθηκαν με το πλοίο σε τόπο άνυδρο, προσευχήθηκε σε ένα βράχο και αμέσως από τη ρίζα του βγήκε άφθονο νερό, με το οποίο ένα τυφλό παιδάκι έπλυνε το πρόσωπό του και βρήκε το φως του.

Δεν αποκλείεται ο ναός αυτός να είχε παλιά σχέση με την παραγωγή και να ήταν ενταγμένος σε ένα φέουδο. Κοντά του βρίσκεται το παλιό

καλογερίκο πηγάδι και σε μικρή απόσταση το προφανώς αρχαίο μεγαλοπήγαδο και το διπλανό του νεότερο. Από κει απλώνει ο παραγωγικότερος κάμπος της Ερμιόνης. Βυζαντινό εκκλησάκι του Αγίου Ανδρέα υπάρχει και στη Μιλίντρα, όπου έχουμε 2 παλαιά πηγάδια, οικισμό, νεκροταφείο και εύφορο κάμπο.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΤΣΑΣ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ (Ζωοδόχου Πηγής).

Η παράδοση θέλει κτήτορα τον Γεώργιο Σκούρτη (Ρουμπέσκα), κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Όμως αναφέρεται Ρουμπέσκας αγωνιστής του 1821, που σημαίνει ότι το σόι των Ρουμπεσκαίων (Σκουρταίων) που μια άλλη παράδοση θέλει να έρχονται από τα Μέθανα, ήταν στην Ερμιόνη πριν την Επανάσταση. Στην αυλή του ναού και κυρίως προς το σχολείο του Συγγρού υπήρχαν τάφοι, σημάδι ότι ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί ως μικρό νεκροταφείο (**Εικόνα 110**).

Κατά τον αγώνα της Ανεξαρτησίας αναφέρονται δύο ιερείς Ρουμελιώτες της Κάτω Παναγίας (Παναγίτσας). Και οι παππούδες μας δεν την έλεγαν «Παναγίτσα του Λιμανιού», αλλά «Κάτω Παναγία». (ΜΗΤΡΩΟ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΟΥΤΣΙΝΟΥ, ΑΘΗΝΑ, 2005).

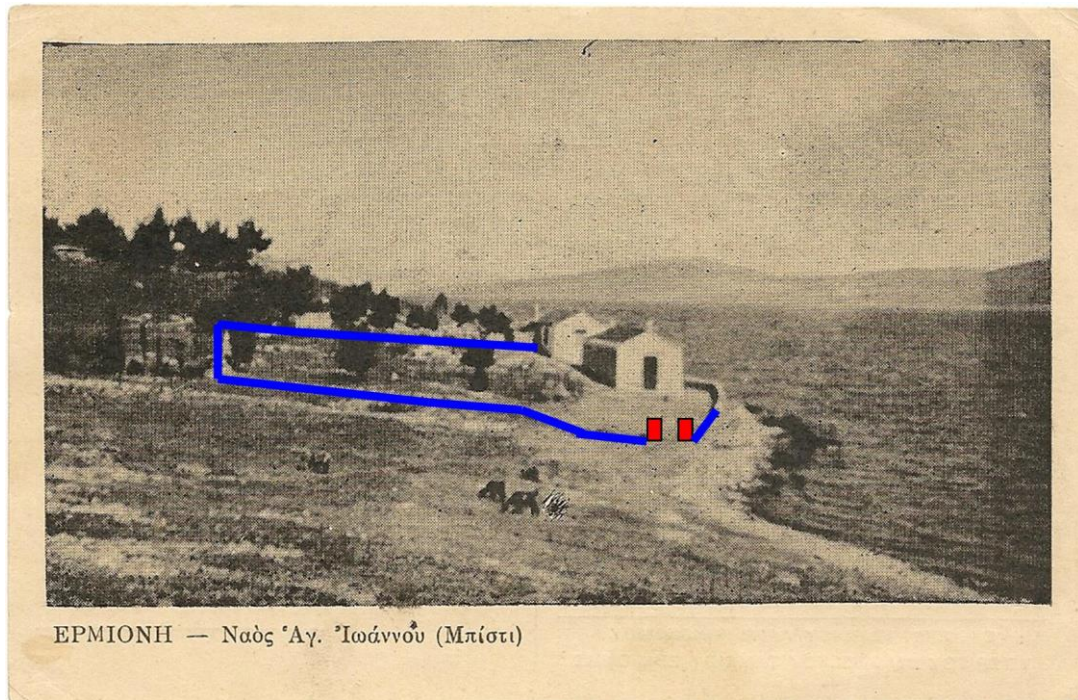
***Εικόνα 110.** Λεπτομέρεια από την Εικόνα 52. Η Παναγίτσα, «Κάτω Παναγία» τη δεκαετία του 1900 – 1910.*

Το πιθανότερο η Παναγίτσα να ήταν παλιό ξωκλήσι του Καστρίου, το οποίο προφανώς μετά τα 1770 που αρχίζει η ανάπτυξη της περιοχής μας, άρα και η επέκταση του Καστρίου έξω από τα αμυντικά του όρια, να επισκευάστηκε και να έγινε μικρή ενορία. Δεν αποκλείεται δε επί αιώνες να ήταν εκεί το νεκροταφείο του οικισμού του Καστρίου. Στη λεπτομέρεια της φωτογραφίας βλέπουμε τον ναό με δίρριχτη στέγη χωρίς τρούλο. Γύρω του ελεύθερη έκταση. Πιθανόν και το οικόπεδο που κτίστηκε το Σχολείο του Συγγρού να έχει σχέση με την Παναγίτσα (**Εικόνα 111**).

***Εικόνα 111.** Η Παναγίτσα, μετά τρούλου πλέον, όπως ήταν τη δεκαετία του 1960. Στο βάθος το Σχολείο Συγγρού.*

Οι πιο μακρινές εκκλησίες από το Καστρί είναι ο Άγιος Αθανάσιος, εκκλησία νεότερη, ο Άγιος Νικόλαος και αυτός νεότερος και ο Άγιος Γιάννης που φαίνεται στην παρακάτω παλιά φωτογραφία (**Εικόνα 112**).

Εικόνα 112. Ο Αγιογιάννης, πίσω του το κτίριο του οστεοφυλακίου, με μπλε η περιμετρική μάντρα του νεκροταφείου και κόκκινο η είσοδος. Φωτογραφία αρχές δεκαετίας 1930.

Μπροστά είναι το εκκλησάκι και πίσω ένα μεγάλο κτίριο που ήταν το οστεοφυλάκιο. Ήταν περί το 1960 ερειπωμένο και έμενε μέσα μια φτωχή οικογένεια. Με μπλε γραμμή έχει τονιστεί η περίμετρος του νεκροταφείου και με κόκκινο η είσοδός του. Το νεκροταφείο βρισκόταν σε χρήση κατά τον 19^ο αιώνα και φαίνεται ότι ήταν πολύ παλαιότερο. Ήταν ως φαίνεται σε παράλληλη χρήση για κάποιο διάστημα με του Αγίου Ανδρέα και της Παναγίτσας. Τον ναό έκτισε ο Οικονόμου αρχές 19^{ου} αιώνα, όμως και εδώ μάλλον για αναστήλωση πρόκειται. Ο χώρος αυτός ταφής πιθανόν να έχει σχέση με το Κάστρο του Μπιστιού και τους μετέπειτα «Πύργους του Καστρίου». Επίσης παραξενεύει το ό,τι το «οστεοφυλάκιο» ήταν ολόκληρο σπίτι, το μοναδικό σπίτι στο Μπίστι.

Και στο μέσο του οικισμού πάνω από το Λιμάνι κατά την παράδοση είχαν βρεθεί τάφοι που ανήκαν σε σλάβους. Ταφές μεμονωμένες έχουν γίνει και στο χώρο του ναού των Ταξιαρχών.

Από σωστικές ανασκαφές σε οικοπέδα στην είσοδο της Ερμιόνης από το Φουγάρο μέχρι την παλιά Ηλεκτρική, εκτός των ρωμαϊκών τάφων

βρέθηκαν και βυζαντινοί τάφοι που καλύπτουν μια περίοδο μέχρι τον 7^ο μ.Χ. αιώνα. Δεδομένου ότι τα νεκροταφεία ήταν έξω από τις πόλεις και τα κάστρα, αυτό είναι μια έμμεση μαρτυρία ότι ακόμη και τα χρόνια μετά τον Ιουστινιανό, η Ερμιόνη φαίνεται να λογίζεται ως χώρος κατοικημένος, ως πόλη, μέσα στα όρια του αρχαίου τείχους.

Η έλλειψη οθωμανικών μνημείων στην Ερμιόνη έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν κατοίκησαν εδώ Οθωμανοί, ή ότι η παρουσία τους ήταν μικρή. Αδύνατον όμως να μην είχαν θρησκευτικούς χώρους.

Κατά την Πρώτη και Δεύτερη Τουρκοκρατία είναι αδύνατον να μην εγκαταστάθηκαν Οθωμανοί. Το κτήμα των Βουλγαρέικων ανήκε πρώτα σε Οθωμανό και μετά το αγόρασε ο Βούλγαρης. Ομοίως το κτίριο του Καποδιστριακού Σχολείου. Στο εκκλησάκι της Παναγίτσας του Κατσιδιάρη, το οποίο είναι παλιό αλλά ανακαινισμένο, υπάρχει μαλτέζικη πλάκα προφανώς αφιέρωση Οθωμανού με αραβική και ελληνική γραφή.

Τοπωνύμια στην Ερμιονίδα και παραδόσεις μαρτυρούν την παρουσία όχι μόνον ανθρώπων της οθωμανικής διοίκησης αλλά και τσιφλικάδων αγάδων. Άλλωστε ο κόλπος της Κάπαρης ήταν λιμάνι που χρησιμοποιούσε αιώνες ο οθωμανικός στόλος. Είναι δύσκολο να παραδεχτούμε ότι, ενώ στο μικρό κάστρο του Θερμησίου η Παναγίτσα, ένα μικρό εκκλησάκι, είχε γίνει τζαμί κατά την Πρώτη Τουρκοκρατία, δεν έγινε τέτοια μετατροπή στον οικισμό του Καστρίου και στο Κάστρο του Μπιστιού.

Ομοίως η χρονολόγηση του Καθολικού της μονής των Αγίων Αναργύρων κατά τον 11^ο αιώνα αλλά το πιθανότερο αργότερα, ταυτίζει τον χώρο και τα κτίσματά του με το μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων. Μάλιστα το καθολικό ήταν αρχικά μικρότερος ναός, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που υπομνηματίζει αμυντικό χαρακτήρα, και μετά επεκτάθηκε με προσθήκη δύο παρεκκλησίων.

Τίποτα όμως δεν αποκλείει την ύπαρξη εκεί φέουδου Έλληνα άρχοντα ο οποίος έκτισε το Καθολικό, όπως κτίστηκε περί το 1225 η Αγία Τριάδα Πικροδάφνης, για λατρευτικές ανάγκες της οικογένειάς του και των

δουλοπαροίκων του, αλλά και για γόητρο, όπως συνέβαινε τότε και στην Εύβοια. Τίποτα δεν αποκλείει τη μετατροπή αργότερα του μεγάλου τρίπατου πύργου με το εκκλησάκι σε μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων.

Η ΜΑΛΤΕΖΙΚΗ ΠΛΑΚΑ ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΤΟΥ ΚΑΤΣΙΔΙΑΡΙ.

Συγκεκριμένα υπάρχουν δύο πλάκες τις οποίες βλέπουμε στη Εικόνα 112 α. Το όνομα «Κατσιδιάρι» δεν έχει σχέση με τον «κασίδη – κασιδιάρη), αλλά πρέπει να είναι αρβανίτικο τοπωνύμιο, ανάλογο του «Κατσίγκρι».

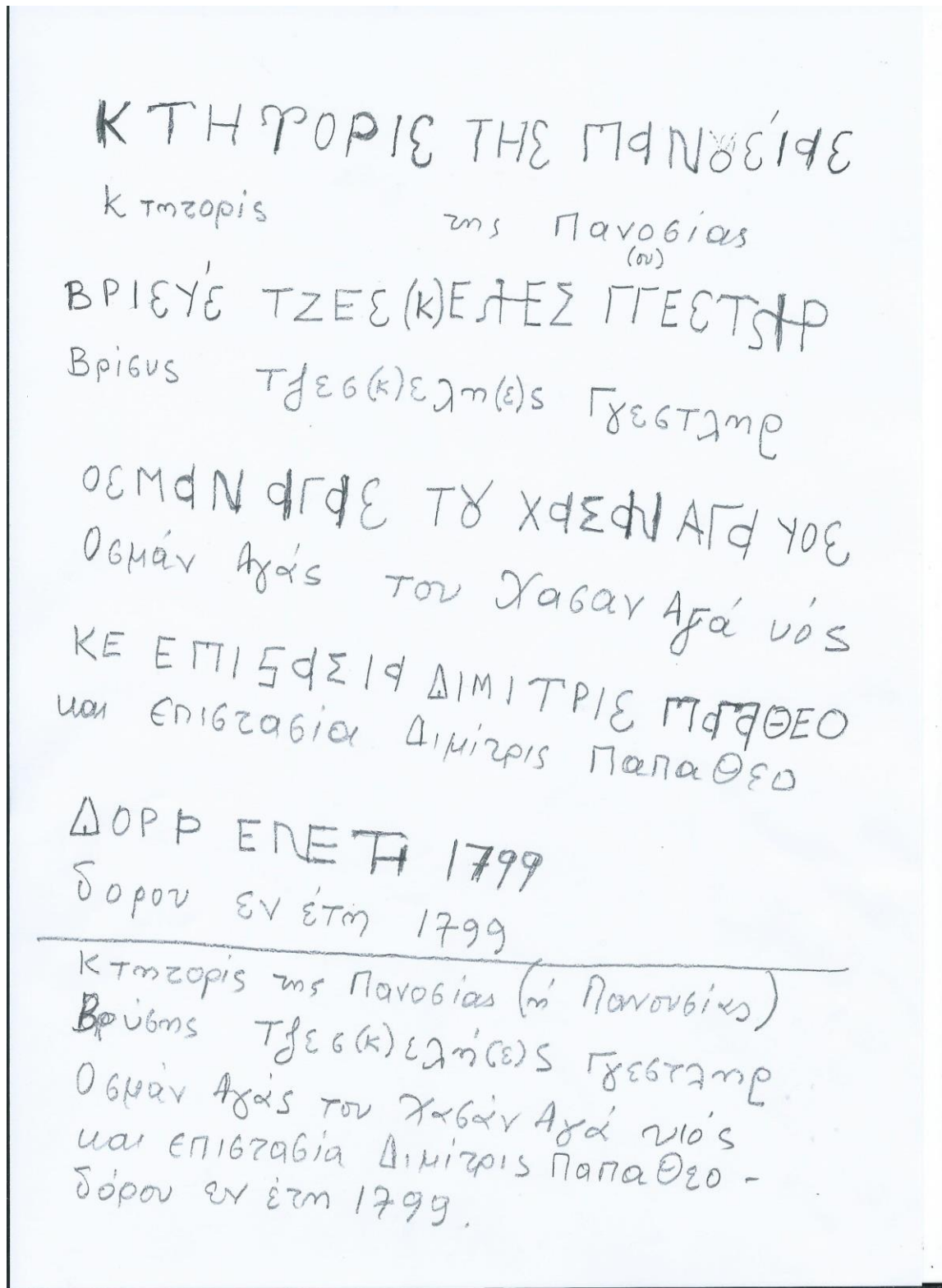
Οι πλάκες αυτές βρίσκονταν τη δεκαετία του 1990 μέσα στον ναΐσκο σε μια άκρη δεξιά καθώς μπαίνουμε. (Γίνονταν κάποιες εργασίες και προσωρινά τις είχαν βγάλει έξω. Πιστεύω να βρίσκονται ακόμη στη θέση τους).

Η αριστερή πλάκα έχει μεγάλο ενδιαφέρον και αρχαιολογική αξία. Στο πάνω μέρος της έχει τρεις γραμμές με βυζαντινά γράμματα. Στο μέσο υπάρχει μικρό κείμενο σε αραβική - οθωμανική γραφή και κάτω ακολουθούν άλλες δύο γραμμές βυζαντινής γραφής.

Εικόνα 112 α. Οι μαλτέζικες πλάκες στην Παναγίτσα του Κατσιδιάρι.

Το δυσανάγνωστο κείμενο το βλέπουμε στην **Εικόνα 112 β** και από κάτω η μεταγραφή του σε μικρογράμματα σημερινή.

Εικόνα 112 β. Το κείμενο της επιγραφής.

Το κείμενο:

«Κτητορίς της Πανοσίας (πιθανότερο να γράφει: πανουσίας) Βρισύς, Τζεσ(κ)ελη(ε)ς Γγεστληρ Οσμάν Αγάς του Χασάν Αγά υός.

(Ακολουθεί η αραβική γραφή).

Κε επιστασία Διμίτρις Παπαθεοδόρου εν έτη 1799.»

Κάποιος λοιπόν τοπικός Αγάς που πιθανόν να είχε τσιφλίκι στο Κατσιδιάρι «έκτισε» κάτι το 1799 και εντοιχίστηκε αυτή η πλάκα.

Την επιστασία την είχε ο Δημήτρης Παπαθεοδώρου. Επειδή την εποχή αυτή δεν υπήρχαν επίθετα, μάλλον ο Δημήτρης ήταν γιος του παπα Θεοδώρου, άρα γνώριζε πώς γράφονται τα γράμματα στις αγιογραφίες και μάλλον αυτός πρέπει να είναι ο χαρακτήρ. Όσο για την αραβική γραφή μπορούσε να είναι ο ίδιος ή κάποιος άλλος γνώστης, ίσως και ο ίδιος ο αγάς.

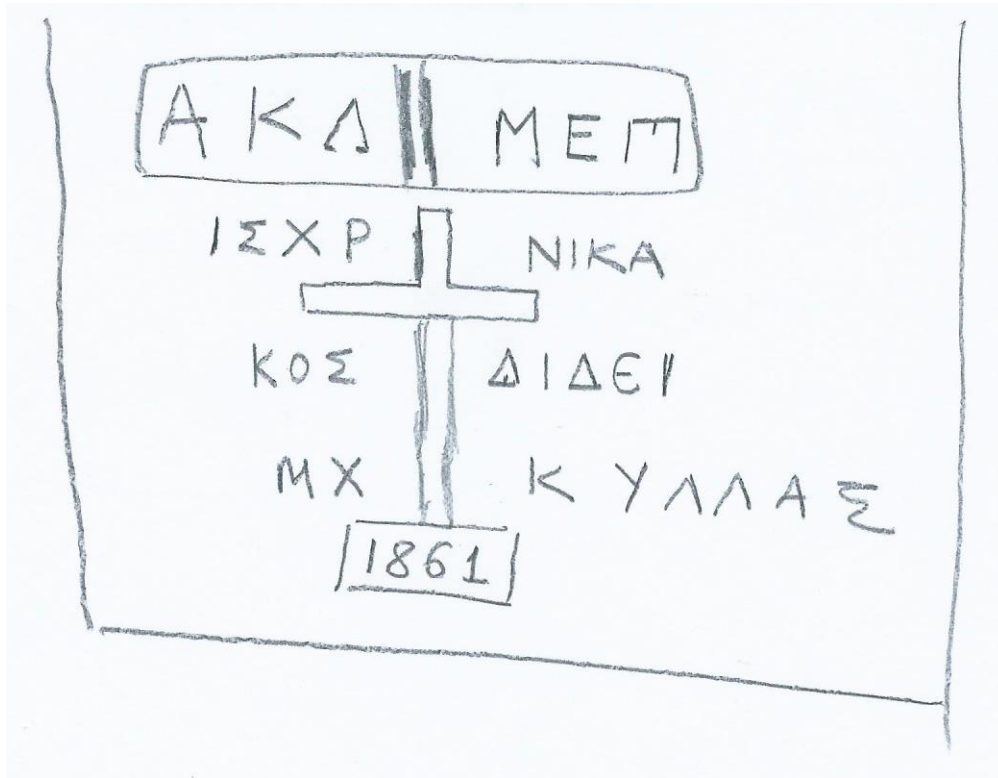
Η συνύπαρξη και των δύο γραφών δείχνει ότι ο αγάς ήταν θα λέγαμε «εξελληνισμένος» δηλαδή θα έπρεπε να είναι οι πρόγονοί του πολλά χρόνια στην περιοχή μας ή γενικά στον Μοριά.

Αν το Πανοσία (ή Πανουσία) Βρισύς το πάρουμε κατά κυριολεξία, δηλαδή ως βρύση σε μια πηγή, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι εκεί υπήρχε πηγή, ή η πηγή ήταν στο άλλο εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής δίπλα στο ομώνυμο πηγάδι, και η πλάκα για κάποιο λόγο βρέθηκε στην Παναγίτσα.

Αν όμως το Πανοσία Βρισύς, το εκλάβουμε ως Πανοσία Πηγή, ανάλογο της Ζωοδόχου Πηγής, τότε ο αγάς πρέπει να είναι ο κτήτορας της Παναγίτσας του Κατσιδιάρι και την επιστασία την αναθέτει σε έναν γιό παπά. Ο αγάς κτίζει την Παναγίτσα ως θεοσεβούμενος, δηλαδή σαν τάμα, ή η οικογένειά του είναι παλιά εξισλαμισμένη και δεν έχει χάσει πλήρως την παλιά της πίστη, ή την κτίζει για τις ανάγκες των χριστιανών δουλοπάροικων στο τσιφλίκι του.

Σημαντική λοιπόν η πλάκα και πρέπει να φυλαχθεί.

Η δεύτερη πλάκα πρέπει να είναι πλάκα μικρού οστεοφυλακίου. Γύρω από την Παναγίστα υπάρχουν τάφοι και κατά τη συνήθεια τα οστά τα έβαζαν σε ένα κτιστό φρεάτιο και από πάνω έκτιζαν την πλάκα. Στην **Εικόνα 112 γ** διαβάζουμε τι γράφει η πλάκα.

Εικόνα 112 γ. η δεύτερη μαλτέζικη πλάκα.

Πάνω έχει μάλλον τα αρχικά ονομάτων ΑΚΔ (το πιθανότερο ΑΚΔ) και ΜΕΠ.

Μετά: ΙΣΧΡ (ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ) ΝΙΚΑ

ΚΟΣ (ΚΥΡΙΟΣ) ΔΙΔΕΙ.

Το δίδει συνήθως αναφέρεται όχι σε αγαθά αλλά σε μετάνοια – συγχώρεση. Βρισκόμαστε το 1861, οπότε έχουν επικρατήσει πλέον τα επίθετα. Τα γράμματα ΜΧ Κ .. ΥΛΛΑΣ είναι πολύ αγνά και δυσανάγνωστα. Πιθανόν να τοποθετήθηκαν και άλλου οστά αργότερα και προστέθηκε το όνομα.

Δύο απλές μαλτέζικες πλάκες φορτωμένες ιστορία του τόπου μας.

Πάρα πολλά ξωκλήσια του τόπου μας είναι παμπάλαια βυζαντινά. Πολλά ήσαν με σκεπές από πέτρινες πλάκες. Δυστυχώς ανακαινίστηκαν, χωρίς μελέτες, με πολύ τσιμέντο και χάθηκε η αρχιτεκτονική τους και η αγιογράφηση.

ΜΝΗΜΕΣ, ΘΡΥΛΟΙ, ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ.

Ο απόηχος της καstroπολιτείας του Καστρίου, οι ειδικές συνθήκες διαβίωσης, οι απάνθρωπες τιμωρίες και τα βασανιστήρια από την οθωμανική διοίκηση, η επί αιώνες πειρατική δράση στην περιοχή μας, έφτασαν ως μνήμη και συνήθεια ασύνειδη μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Οι μνήμες ήσαν ισχυρές στα Μαντράκια, όπου κατέβαιναν όλοι οι θαλασσινοί και όλα τα παιδιά της συνοικίας Μαντράκια μέχρι και τον Ταξιάρχη.

Το Λιμάνι, έχοντας εξελιχτεί σε εμπορικό κέντρο, με πολύ νεότερα σπίτια, με οικογένειες πιο αστικές, με καφεενία σύγχρονα, με κινηματογράφο, με τον κόσμο να πρέπει να ντυθεί «όπως πρέπει» για να βολτάρει στο Λιμάνι, είχε προ πολλού χάσει αυτές τις μνήμες, και τα παιδιά του Λιμανιού συμμετείχαν μεν στους πετροπόλεμους κ.λ.π., αλλά ήσαν πλέον σε σχετικά «πολιτισμένο» για την εποχή περιβάλλον.

Το αντίθετο συνέβαινε στα Μαντράκια.

ΣΤΕΝΟ, ΣΤΕΝΑΚΙ, ΜΑΝΤΡΑ.

Η λέξη «δρόμος» ήταν σπάνια σε χρήση. Χρησιμοποιείτο μόνον για τον νεότερο δρόμο, των αρχών του 20^{ου} αιώνα, τον πλακόστρωτο με πλάκες από γρανίτη που έφτανε μέχρι πάνω στις εκκλησίες. Όλοι οι άλλοι δρόμοι λέγονταν στενά, όταν μπορούσε να περάσει το άλογο φορτωμένο. Ήσαν όλοι επώνυμοι. Όταν το στενό ήταν μακρύ άλλαζε συνέχεια όνομα.

Άλλο όνομα είχε το στενό που ανέβαινες και άλλο όταν το κατέβαινες. Δεν υπήρχε ένα όνομα, οδός τάδε.

Για παράδειγμα: Όταν τη δεκαετία του 1950 έφευγα με το γαϊδούρι από το σπίτι για το περιβόλι «έπαιρνα το στενό του Παπαφρέδου, μετά του μπάρμπα Σάββα, μετά του Μονοπωλίου, μετά της Λαμπάταινας προς Ταξιάρχη, μετά προς Φραγκούλη και έβγαινα στο δρόμο προς Μαγγούλα». Αυτή η διαδρομή γινόταν πλήρως κατανοητή για τον ντόπιο αν, για να την προσδιορίσω, χρησιμοποιούσα άλλα σπίτια. Η δε αντίστροφη πορεία θα ήταν πάλι με άλλα σπίτια.

Τα μικρού φάρδους που δεν μπορούσαν να περάσουν φορτωμένα ζα, τα έλεγαν στενάκια ή σοκάκια.

Οι παλιοί λοιπόν είχαν στο μυαλό τους έναν χάρτη με σπίτια – τοπόσημα που χαρακτήριζαν στενά και στενάκια. Είχαν ξεχωρίσει τα φαρδιά για φορτωμένα ζα, και τα πολύ στενά.

Με τον όρο μάντρα εννοούσαν τον αυλότοιχο, ή τον με ξερολιθιά περιφραγμένο χώρο. Όμως η αυλόπορτα ονομαζόταν επίσης Μάντρα. «Βάλε το σίδερο στη μάντρα» σήμαινε στην αυλόπορτα. «Θα στρίψεις στη μάντρα του τάδε», σήμαινε την αυλόπορτα.

Με αυτό το σύστημα μπορούσαν να συνεννοούνται όλοι με ακρίβεια. Να κατευθύνουν φορτωμένα ζα ή πεζούς με ακρίβεια.

Αυτό το σύστημα δεν είχε ως σήμανση, δέντρα, μεγάλα σπίτια, παρά μόνον ονόματα σπιτιών.

Προφανώς απομεινάρι σήμανσης του αμυντικού οικισμού του Καστρίου, όπου σε περίπτωση πειρατικής επιδρομής, μπορούσαν να φωνάζουν τις κινήσεις που πρέπει να γίνουν πάνω από διαβατικά, σπίτια κ.λ.π. με ονόματα ενοίκων, χωρίς να καταλαβαίνει ο εχθρός τι λένε, προς τα πού κατευθύνονται, και αυτό να επιτείνει τη σύγχυσή του.